

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунун, Тыва АССР-нин Дээди
Советинин болгаш Министрлер Чөвүлелинин органы

1925 чылда
Тыва-Алтай Республикасы

1966 ч.
ФЕВРАЛЬ
25
ПЯТНИЦА
№ 47 (6373).

Өртөө 2 көп.

УЛУГ ЧЕДИИШКИН — БЕДИК ШАННАЛДАР

Делегейнин аң улуз электростанциязы — Братск ГЭС-тин оттары ырак Сибирь черде, тайганын Ангара хеминде чайнал турар. Чөөн Сибирь Совет Эмчелинин өң улуз улетпуратт району болуп бар чыгар. Ол районун түрээ Братскин гидроэлектростанциязы болур. Ол кайгамчык улуз электростанцияны Ангара хеминде Пагузда чыгарып келген черинде турду улургуер.

Ангара хемге Братскин гидроэлектростанциязын тудар талазы-биле онаалганы чедишкенин куусеткени база Ала-Чууттун гидроэнергетика-тудун хөгжүдүлгөсүнө улуз чедишкенин дээш СССР-нин Дээди Советинин Президиуму Братскин гидроэлектростанциязын тудууну тускай эртеледин — СССР-нин энергетика болгаш электростанцияларын министрствонун «Братскгэстрой» өргөдөлин Ленин ордени-биле шаңнап.

Братскин гидроэлектростанциязын тудууну чыгарып алган шыла-

гайтай чедишкенин дээш, гидро-тузугларын, электр дамчыттыла-рынын шугунарнын тузуна болгаш дериглерин өлгөрүгө техника-чаа шитирлерин база куш-ажымды лепилдегилер аргаларын ажы-дап кылырынга болгаш негиздеринге киригир улуз салышкын дээш машининге П. В. Бурмистрова, чолаачы А. Г. Галин, бригадир А. П. Горемыкин, кол инженер А. М. Гиндин, бетонщик В. А. Дробышев, бригадир П. Е. Норенко, тузуг начальниги Н. И. Иванов, бригадир В. И. Ревтова, бригадир В. Я. Сахаров, килдиз начальнигини оралакчызы Г. К. Суханова СССР-нин Дээди Советинин Президиуму Социалисттик Бүш-ажымдын Маалыры атты тывысан.

ГЭС тузуна база тергип ажылдаан дыка хөй кижини ордениер бол-гаш медалдар-биле шаңнап.

(СЭТА).

ЧЕМИШЧИДИЛГЕ

«Недээ ажыл-агыйнын бүгү адырларын көдүрүмгө, чонуну чаагай байдалын өстүрүмгө хамыктын мурунда тараа бүдүрери шиттирлиг умур-дузалыг болур» — деп, СЭКП-нин XXIII съездинин Директиваларынын төлөвилелде ондалап айтылган. Беш чылдын баштайгы чакы хову ажылынын эгелээр үнү чоокшупал келген. Тарылгага бүгү тала-биле хы-намчалыг белеткел, бедик дүжүттү өстүрүп алып, малга быжыг чөм-сүү-нү хантырар дээш Тыванын тараажылары СЭКП-нин XXIII съезди-нинге алдарыктык социалисттик чарытын чөр болганда калыартып турар.

Амгы хүн айтырында бир чугула соруга болза тарылда шөдүнү үнүш-дүжүктүрүп улам бедилер болур. Агротехникти чүрүмү шынгы сагыыр, хөрүтүнү хынамчалыг белеткээр, ылангыя чөмшүчүлүгүн чөп ажылдар херек. Органиктик чөмшүчүлүгүн Тыванын байдалына шыя ажылдар болза, гектар бүдүрүлгө 4—4,5 центнер немелде дүжүттү ап болурун утуп болбас.

Республиканын ажыл-агыйларында түрттүн чөмшүчүлүгө курлавы-ры бистин амгы ажылдап турарыстан ыракта хөй, ыныг түрбүдө эр-ген чылын тарылгага өдөк ажылаарын планы чүткө 40 хуу куусеткин. Бир эвес колхозтарын, совхозтарын удурткучулары, агрономнар бо ажылче кичээлге салган болза, байдал өскө, республика нийтиги-биле эвээш эвес немелде дүжүттү ап болур турган.

Эрткен чылдын ол четистерин каттапаса соруга-биле организа-циялык хемчеглер алынган. Бо чылдын тарылгазына херектээри-биле 3400 тонна ажыг минералдык чөмшүчүлүгүн республиканын ажыл-агыйларына чоруткан, ону ам-даа немей алары көрдүгү турар. Органиктик чөмшүчүлүгүн нийтиги-биле 196 муң тоннаны белеткээр турган, ам 110 муң тоннаны шөдөлдө чедирген. Өдөк сөөртүлгөсүнө механиз-таан эвенодарын быжылган, ол ажылды багай эвес организастан турар черлерин айтып болур.

«Улуг-Хая» совхозтун механизастаан эвеноду ам 1500 ажыг тонна эдекти шөдөлдө чедирген. Шах ыныг эвеноду Барым-Хемчикте беш, Бай-Тайгада ийи кезек черде организастан. Өдүрүнү ажыл-агыйлары 2250 тонна өдөк белеткээр планын куусеткин. Талындын колхозтары болгаш совхозтары 44,5 муң тоннанын ортунга ам бедир 28,5 муң тонна-нын шөдөлдө чедирген. «Найрал», «Чыраа-Бажи», «Шекпээр» совхоз-тарда бо ажыл база багай эвес чоруп турар.

Бир эвес республиканын бүгү ажыл-агыйларында байдал ыныг тур-ган болза өөрүтүч ийик. Чаагай дүжүт өстүрүп аларына курлавырын бирээ — чөмшүчүлүгө болурун чамык ажыл-агыйларын удурткучу-лары херекке алабын, ону белеткээр, шыя ажылдар хемчеглерин органи-застан турары таарышпас. Наа-Хем район өдөк сөөртүрүнүн планын чүткө 16 хуу чедирген. «Октябрь 14 чылы», «Ленинчү орук», «Октябрь 30 чылы» колхозтарын каттыштырган эвеноду ажылдаастаан. Техника чөтүр турда-ла, Улуг-Хемде «Куш-ажымдын доосту» ышкан чамык колхозтарда эдекти айт-биле сөөртүрүнө шилчээ. Тес-Хем, Эрин район-нарын ажыл-агыйлары тарылда шөдүнчө чөмшүчүлүгө сөөртүрүн амла-га чедир эгелээш.

«Чөр ажылынын продукциязын бүдүрерин көдүрүмгө, кол оруу болза, бүгү-ле недээ ажыл-агый кутулгаларын дүжүктүрүн бедилер болур» — деп, СЭКП-нин XXIII съездинин Директиваларынын төлөвиле-линде айтылганын ажыл-ишке программа болдуруп, ону амырала бот-тандырып ужурут.

Дүжүттү бедилеринге ийилгил бүгү-ле курлавырларын ажылдар, че-мшүчүлүгө кичээлге салышкан, өскө-даа боттут хемчеглерин — хөр-үтүнү хынамчалыг белеткээрин, үренинниг түштүг шыянын экижиле-рин, сугарылганы, чыгыл ажалданы шыя чорударын агротехникти не-гиздерле боттотур организастан чогутур. Чаагай дүжүттү өстүрүмгө мур-накчылары, хову ажылынын мастерлери бисте хөй, аларын дүжүлгө-лүн бүгү-нүгүннүн болдуруп, социалисттик чарытын түгүн улам бедик көдүрүп херек. Бо талазы-биле партия-ж-организастан болгаш масса-по-литиктиг ажылды чонун, ылангыя көдөөнү ажыл-ишчилерин орту-зунга күштөдүрүп чугула.

Органиктик чөмшүчүлүгүн белеткел, ону шыя ажылаарына таарым-чалыг бүгү байдал бисте бар. Кайла-ла мал турар, болду, ында өдөк до-лук. Кыштагларда, сүт-бараан фермаларында чөмшүчүлүгө чылдан-чылы-те түктүп чыгылар. Ол бүгүнү шөдөлдө сөөртүрү машина техника-даа бар. Мындай түрбүдө, чүтүштин ол үнелиг байлаан долу ажылдап шыла-байн турарынын кол чылдаагы чүткө удуртулганын чөмшүчүлүгө.

Колхозтарын болгаш совхозтарын сүт-бараан фермаларын, малын өскө-даа кол тургаларын органиктик чөмшүчүлүгө бүдүрүп фабрика кыл-дыр ажылдары чугула. Амгы өдөк сөөртүлгөсүнө кичээлге ылангыя-рын, механизастаан эвенодарын, бүгү-ле аргаларын организастан херек. Бедик чылдын херектээлге чаа эдекти амгыдаштан эгелерин белет-кээр агрономнар, ажыл-агыйларын удурткучулары база утпаа чогутур.

Недээ ажыл-агый продукцияларын бүдүрерин көдүрүмгө тараа — үн-дизин айтыр. Тараа бараа — зыг-даа, сүт-даа эвээшбир. «Чакы хүн — чылдын чөмшөгү» — деп, удузун үдөгөр сөзүн утуп болбас. Беш чылдын баштайгы чакы хову ажылында хынамчалыг белеткелчинчаан, түрткө та-раанын элекчилик тургузар нинти чаагай херекке Тыванын чову болу-нун үлүг-хуузу кирири чугула соруга болур ужурут.

Механизастаан эвено — чөмшүчүлүгө

Беш чылдын баштайгы чылында «Улуг-Хая» совхоз 4500 тонна эдекти тарылда шөдүнчө чөмшүчүлүгө кылдыр ажылдар. Бо ажылда ады механизаста — шуп-тү аныктар. Эрткен чылдын декабрь он бештен ажыл-лап эгелээр ол эвенода 5 «Беларусь», 1 бульдозер быжылгатылган. Олар чөмшүчүлүгө көмөкчү иштерге эдекти шөдөлдө чедирерин салбырлар айлы-биле де-жик чорутуп турар.

НВК-ЧЫРАА. Салбырын шөдөлдө 1100 тоннаны чедирген. Эвенодун удурткучу Кыргыс Хуракай (бо чурукту он талакы эгиниле тырыкка) бульдозер-ни болу башкарып турар. Ол күчүдү машина көдөлип турда бүдүрүлгө-ле. Он улуз укуктуу хала чокка дескинип, тракторун тергезин доран-на долдурган. Николай Цыпкин 365 тоннаны, Саган-оол Кызыл-оол 346 тоннаны сөөрткөн. Селен Кара-оол, Чамы Чаш-оол, Оюн Ак-оол база мактаалыг ажылдап турар.

АРЫГ-БАНЫ. Эрткен чылдын чөмшүчүлүгүн шыя ажылаанын 550 гектар суланын гектар бүдүрүлгө

13 центнер дүжүттү алган. Механизастаан эвено ол сал-бырын бир мөөн 300 тонна өдөн шөдөлдө чедирген. Олар дараазында эдекти-биле 1000 тоннаны куктурга шөдүнчө чедирер.

Чакы хову ажылында ол салбырын хынамчалыг белеткелчин турарын база айтыр херек. Кожула мал-наларын септелгезин доостуула: 26 анызын, 36 се-алка, 234 аныр ам бедер. Ол ышкан 35 трактордун 14 бедер. «Сельхозтехника» каттыжышкынын Ша-гаан-Арыг салбырында быжылган механизаторлар септелгезин график боттотур чорутуп турар.

ХАЙРАКАН. Хууракай эвеноду ам совхозтун үш-кү салбырында. Хайракай чылынын принцип мөөнөз 2000 ажыг тонна өдөн шөдөлдө сөөртүрүн организа-ция чорутуп турар. Олар чангызы — шуптуу, а шуп-туу — чангызы дээш лемиг ажылдап, СЭКП-нин XXIII съездинге белеткиг ужуражыр дээш чарытын улам калыартып турар.

Фото С. ФЕОКТИСТОВТУ.

УЛУГ ТҮРГҮЗҮШКҮННҮҮН ПРОГРАММАЗЫ

Директивалар төлөвилелин профэвилелдер чүүлдүгзүнүп турар

1966—1970 чылдарда СССР-нин улус ажыл-агыйын хөгжүдүрүн беш чыл планынын талазы-биле СЭКП-нин XXIII съездинин Директиваларынын төлөвилелин ВЦСПС-тин Президиуму бодунун калбак хуралына чүүлдүгзүнүп көргөн.

Директиваларын төлөвилелин ажылчынаарын болгаш албан-жаакчыларын хуралдарына, профэ-вилелдерин чөмшүчүлүгө, төп, республика, край, об-ласть, хоорай болгаш район комитеттеринге чугулаажы-ры, төлөвилелди ажылчы чоннарын ортузунга кал-

баа-биле лайыктырып, таныштырар чорукту организа-цияларын профэвилелдеринге чүүлдүгзүнүп турар.

СЭКП-нин XXIII съездинин Директиваларынын тө-лөвилелин пропагандаларына профэвилелдерин кутулга-чырыдышкын албан черлери илпекчил кыжыр ужурут. Профэвилелдерин чөмшүчүлүгө болгаш комитеттери Директиваларын чугулаажы турар-нын үзүндө кирген саалдарын өрөңгү, түнээр бол-гаш оларын боттандырынын хемчеглерин алып ху-дөдөткө.

(СЭТА).

Быжыг бүзүрелдиг бис

Бистик комбинаттын коллектив «1966—1970 чылдарда СССР-нин улус ажыл-агыйын хөгжүдүрүн беш чыл планынын талазы-биле СЭКП-нин XXIII съездинин Директиваларынын төлөвилелин» улуз чүүл-дүгзүнүп немелде чөмшүчүлүгө чорутуп турар.

Директиваларын доман бүрүдө совет кижилерин дугайында улуз сөгүм салышкындыг тодар-гай херечизин деп чүткөн кижиле до-манна биле каар-дыр. Комму-нисттик тургузар турар бистик со-циалисттик Төрүн чүртүгүсү чыл кел-ген түдүк-нү улам күчү кирип, ону арып-шырайып талытканмас болуп чарыткып олтурар база-ла билгиле-ди алдырарып бунгаар улуз ба-зынарын кылып, улам-на сайм-ран турар.

Кижиле чоргоарланып келир

1966—1970 чылдарда СССР-нин улус ажыл-агыйын хөгжүдүрүн беш чыл планынын талазы-биле СЭКП-нин XXIII съездинин Директиваларынын төлөвилелинде ай-тып турар улуз соругаларын ду-гайын союуларын немелде таны-жага, ажылчы кижини улам со-рук кирип, совет элестеу комму-нисттик нийтигелде бар чорутуу дым-ды баамырында септел-сакыл чоргоарып келир-дир.

Улуг Октябрьдин төөгүлүгү бедик чылында болган В. И. Лениннин төртүтүгүннүн бээр чүс чыл оюн-

Бистик комбинаттын кижилери боттарынын арасында социалисттик хушдөдүлгөсүн алаар. Бистик кол-ла соругамыс бундун үдүрер про-дукцияларын шыярын экижиле, чонун сүт-биле болгаш сүт аймак-дан кылган продукттар-биле ду-келтишкын чокка хандырып болур. Январын планын багай эвес ку-сеткен бис. СЭКП-нин XXIII съезди-нин адал болдурган социалисттик чарыкче көдүрүп үнөш, квартал планын съездинин ажыткылар тү-шүнүгү бундунга кууседирин ху-дөдөшкө. Хушдөдүлгөсүн кууседир бис дээринге быжыг бүзүрелдиг амырлап турар бис.

А. БАЛАКИН,
Кызылдың сүт комбинатынын директору.

Бедик хүлээлгелер

Бистик партиялык XXIII съездинин Директиваларынын төлө-вилелди автотранспорттар бистер-ниг амырлап, чаа-чаа чедишкы-перже улам-на сорук кырген.

Ажылчы чонна материалдыг чаа-гай байдалын экижиле дугайында партиялык салга соругаларын кууседиринге чалаачылар бистерин салышкындыгыс улуз болгаш. Чо-лаачылар болгаш бригадалар ара-зында социалисттик чарыткы алга, Мян удуртуп турарын № 6 брига-да эрткен чылдын планын 151 хуу-га куусеткен. 7716 литр кылар-чаар чүүлү камаал алган. Беш чылдын планын 3 чыл 11 ай дүргүзүлгө ку-уседирингиз. 10 муң литр кылар чүүлү, 20 комплекттик автореина-ны камаал аларын хушдөдөшкө. Ол хушдөдүлгөсүн кууседиринге быжыг бүзүрелдиг бис. Чүгө дээш, бисте бүгү-ле аргалар бар. Ол ышкан М. Маровтун удурткан бригадала беш чылдын планын дөрт чылда кууседирин, чолаачы Дмитрий Гор-бунов 1966 чылдын планын чартык чылда кууседирин хушдөшкө.

Г. ТИМОШКОВ,
№ 2 АТА-нын чолаачы, 6-гы бригадалын удурткучу.

ТАРЫЛГАГА БЕЛЕТКЕЛ — ХҮННҮН ЧУГУЛА АЙТЫРЫ

Орайтаалакта доозуп болур

Машина-трактор мастерскалы — «Межегет» совхозтун техника, көдө-өк ажыл-агый чөмшөгү-херектээлдерин септелгезин чорутуп турар кол чери. Мастерскалынын иштинде болгаш дашкында-ла димчиптиг ажылга, тракторларын, шитиле-даажыга чарыкчылар кижилерин кудала уук, алаар. Алаак сугурал хүнүнү-не тракторлар, автомашиналар чорту-даа, бедир кээл-даа турары хай-ымшыккыныг. Кол куузмучу ор-

тузу-биле эртен азы хүндүс чадаг кижилер шөдүнчө кылдаштар аргак, орук чайлап бөригге өйкөжүр. Бо кайым кээл турар мындай хөй тракторлар, машиналар боор дээш тодаргаларга, олар чүткө совхоз-туу болган. Ычанганш бо ажыл-агый техника-биле хандырылган-ны-даа алар. Кол чүткө — ону чакы тарылгага бедик кылар чогутур ү-нелиг, эки шынардыг септел амы-рында. Эе орайтаалакта септелгезин доозуп болур.

Кара-Булуң салбырын механизаторлары партиянын XXII съездинин хөй-ажылчы чедишкынер-биле төлөлтүг ужуражыр дээш трактор-ларын септелгезин доостуула, социалисттик чарыткыны мурунку одуруун эдөөш. Ычанганш олар совхозтун шилчир кызыл ымыле-лин чаалап алган. Илчирелдиг бо-гаш дүжүлгү 20 тракторлар шупту-зу септелгезин, баштайгы хынал-да-биле көргө, септелгезин шына-рын аң болган. Септелгезин 17 се-алканы, 7 дүшүлгөсүн бүрүн септел доостула болган 150 илчирин, 130-нин, 20 анызынын 15-жыл септел-гезин. Момбаше, Николай Кратченко, Алексей Хуред-оол, Валерий Петрович септелгезин эи му-ракчы ажылдаары, моторларын, тракторун кезектерин, чөмшөгү-херектээлдерин септелгезин мергезе-н мастерлер.

Доора-Хадын салбырынын механизаторлары 18 тракторун септел-гезин доостуула, септелгезин до-остуула азы доостуру арай элек тракторлар ам-даа бар. Бо салбыр-да 50 илчир белек, 14 анызын септел-

гизин. Моон-биле херектештир бир чедишкө чок чорук болза, ажылда-рып 8 тракторист четпейн турар. Нинти совхозтун септелгезин чоруткучуларынын 75 хуузу сөптүү тракторларын, «Сельхозтехника» Талды каттыжышкынын совхозтун «ДТ-54» деп он тракторун септелгезин доостуула. Ычанганш бо ажыл-агый оок кылган септелгезин шыяры кудала. Багай шыяларын септелгезин доостуула совхоз бир тракторун үш чылда чедир чорукта.

Чаа беш чылдын баштайгы чылы-нын тарылгазында 20 муң 18 гектар чөмшөгү белеткел, чазын 1112 гектарын аңдарар, бо чылдын тарылгазында мурунку чылдынга 5 муң гектар чөмшөгү хөйү белет-кел.

Совхоз бүдүрүлгөсү бо чылды кол кудуруу — кымыл-тасты 16 муң гектарын тарым деп турар. Оон 2300 тонна үренин эки шыяларын кылдыр амырлатылган. Арбай үренин четчир, 800 гектар суланын үренин 35 тонна бар, ам оон кы-ларга 140 тонна үренин херек. 1966 чылда куктурга тарылгазын ыныг 2200 гектар болур. Оон ам бар үренин 35 тонна, немей тип азы-рын 65 тонна. Тараа кудуларын-ын 154 тонна үренин кудуларын-ын эвес боттук. Ону чажар шы-ярында чедир арылгалары чугула. Со-вхоз үренин хараанашкынын доран эгелээр деп турар.

Ногаажылар агроном эи Е. Петро-вын удуртулгасы-биле тепилдаа помидорларын, огуреттерин, согу-наны болгаш оон-да өскөкө өстү-рүп турар, 1000 кезек саважымга

огуреттерин ногаа ажаачыларын мырлай чаа олтурган, ам-даа 3000 кезек саважымга олтурт. Сүт, ногаа ажылынын совхозу болганда, ногааларын эки өстүрүп он ху-дөдөшкө. Ногаа ажаачыларын тепилдаа (чымылгыг чөмшөгү) согу-наны бо кылган өстүрүп, 300 кг-ын Кызыл торпоозуна дүжааган.

Тепилдаа шитилгезин чымыл 20—25 градус. Бүс-биле олакта он шити-аалдып турар. Тепилдааны кыры (эдектин) шитилгезин кыры кырышкылыг. Ычанганш он чымыл берип турар. Чымыл үнүшүгү ө-мүгө дөңгү дуалыг. Ындыг-даа болза, кымыл үнүшүгү өзү үнү-турары чогутур негиздөөнө чөм-шөгү турар. Ычанганш тепилдаа электржилер негиздөөнө. Совхоз-та кымыл ногаа өстүрүп ийи тепил-даа бар. Оон бирээзинин ийи талакы ханаанын дүргар узун тузукка электржил лампалар чырыдын тур-ар. Оон чымылдан үнүш ногаа эки өзүп үер. Бир тепилдаа 136 кезек люминисценттик лампалар турар. Ындыг лампаларын электр-мониторчылар В. Петров, В. Акимов солгай талакы тепилдаа кирип эгелээр болгаш чөмшөгү чөмшөгү кырылар. Оон соонда олар он талакы тепилдаанын электржилдин эгелээр. Тепилдаа фараздыда олтурган огуреттерин башкымын майда быжа-быж. Эки өстүрүп болза, ногаадан чыл дүргүзүлгө оон дүжүлгө катал-катал ап болур.

Ногаа шөдүндө 300 тонна өдөкти сөөртүп төккөн. Ногаажылар агро-номун удуртулгасы-биле күзүн-не гектар шөл бүдүрүп 2 центнер азот, 3 центнер, фосфор, 0,5 центнер калий-биле чөмшүчүлүгө болгаш ча-лы илчирлешкын соода гектар шөл бүдүрүп 1 центнер суперфос-

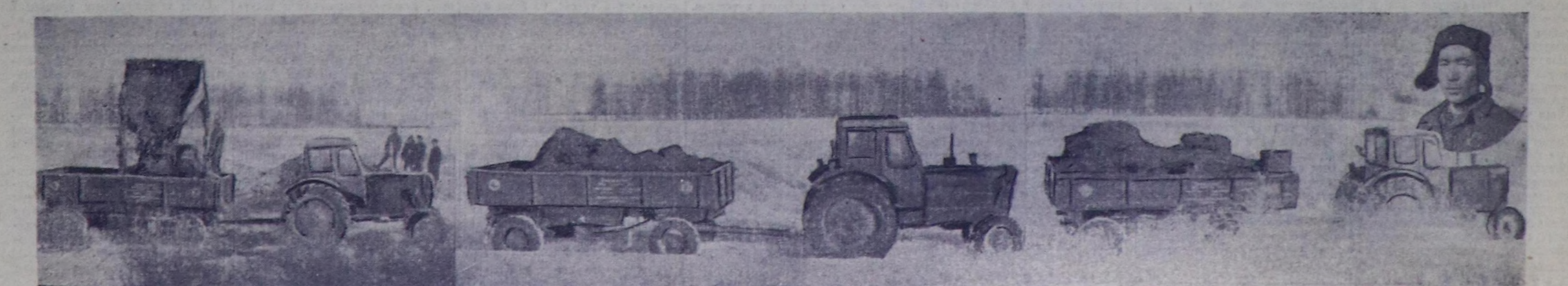
фатты төгөр. Чайын түс-түс кудуру-ла айлы-биле минералдык хем-чегер-биле немелде хемчеглерин оор чорутар деп турар.

Совхозта политтехниктиг плейка-лар бар. Аар өртөктөгү шилди оон-лыга (чымылгыг чөмшөгү) согу-наны ийи дугулар. Шөлгө плейкалар алаага огуреттерин эки өстүрүп, июльда эгелээр оон баштайгы дү-жүлгү ажаан азыр деп, агрономун чугулазын ыныг. Ногаанын эки дү-жүлгү дээш улуз кудушкынын ажылдары-ла херек апарат.

Совхоз бо чылдын 400 гектар кар-тофель тарым олтурт. Ам бар картофель үренин 700 тонна. Ын-дыг-даа болза, ам-даа 250—300 тон-на картофель үренин негиздөөнө турар. Моноу тымыларын хемчег-терин чорудары соңгаралтылмас аныгыр. Моон-биле херектештир 25 гектар огурет, 20 гектар капуста, 5 гектар помидор, 4 гектар согуна, 5 гектар морков болгаш оон-да өскөкө ногааларын тараан турар.

Ындыг түрбүдө, ногааларын үрениннери ам бо хуянерде чок. Ногаа ажылынын совхозу хирелде, ногаа үренин ботулуң күсели-биле белеткелчин турары чөмшөгү. Үрениннери чымыл совхоз респот-ребозока киригилден бээр үш ай ашкан. Ындыг-даа болза, ол чыгыг мылчак чөдүлүп чөк аргып турар. Үренин чымылдын күсүлдөш дээш совхозтун ажылдарын респотребозока чөдө-да катал ай-тырып тургускан, ам оон күсүлдөш чүт-дүлгө болган. Совхоз ногаа куду-тараларын үрениннери ботулаң чүгө курал, тургузуп болбас ир-и? Чаа келген, тарылгага бүгү бе-леткелди дарып доозар хүнүн чугу-ла айтырып апарган.

К. КУДУП.

Кандидат стажын эртип тура...

— Мээ аммыралымда калжанда утундуураа аас-кежиктиг хун болза, уугу Ленинни турсааным. Коммунист партияны кижигуни болуу кандаит болуп киргеним болур — деп, Монгуш Эрес-оол уугу өөрүшкү-биле чугаалап турар. — Ол хүндө аялал-хөдөм болуу даяа-аг, күзөл-соруу ийи дапкыр сорукур аларган. Коммунист! Оон хүлээлгези дег бедик, харымсалталы болгаш хүндүтү чүве чок. Ажыл-аммыралымга, бодунуң болза, чорраан бодалымга ол хүн чаа чүткүлдү, чаа күштүн немешкенниг хун болган.

Оон оозунга кым-даа бузурел болур. Совет Эвелединни Коммунист партияныг хураалыгине кирири — бөдүн кижиге канчаар-даа ажак уугу алдар болгаш хүндү. Күш-ажылга, хой-ниинчи аммыралга хуула үлөгөр-чижикти көргүзүри — коммунистни устас өзүгүр хулаалгези. Бо дугайын анык механизатор хандыр болза, ону ажыл-ишчи аммыралга шуут-ла удурулга болдурган. Ону мындыг бөдүн чижек херечилеп турар: Эрес-оол уугучу эки-тура дуржанын кижигунигепе кирип алгаш, хой-ниинчи болуп, чүрүм үрээр чоруктар-биле илешкейли демиселчи апарган. Болунга быгылаан «СК»-3 комбайнны 1964 чылдан бо чылга чедир капитал септелге чокка элдээн. 3 комбайнга бо чылын баала да үрмек септелге чоруттуган. Коммунист кижиге бодунуң мергежилни доктаамал бедилер, социалисттиг өнүчү карак огу дег камгаалар дуржанын деп чүвени оон эки боттаандыры турары ол. Эрес-оол бо талам-биле боду үлөгөр-чижиктиг болбушаан, эш-өөрүнге таймыр ажыл-иш чорутуу турар.

Монгуш Эрес-оолдун дугайында черле хейнү чугаалап болур. Чыныч бадик келгилең булуттар Уугу-Ховунга дегем шөлдөргө кирири чө хөдөгени дуржубушаан, чөөн чүкө ууштар көжүп чоруп тургаллаан. Часкы хунуң чырык болгаш чыгыг херелдери булуттарын ара-аразыдан хунааркетей дээр турган. Ортумак сынныг, хулар хураан арын-шайраыг анык эр ховуга тургузуп каан тракторчуре даламкан хевирли бадик орган. Оон сеткил-сагыжы өөрүшкүдөн хайныгып чорган.

— Часкы таргалыган эң кыска хуусаада бедик агротехниктиг байдалга эртерини бедик механизаторларымыстан кол хамааржыр — деп, колхоз дарганын трактористтери эргилдир көрүп, уугу илгези-биле чугаалааны сагышта хөвөөр. — Биске трактористер ам-даа чедишпей турар-дыр. Бо, чанынарада орган, Монгуш Эрес-оолду боду көрүндөрдөн. Төзөн колхозунун мурунунда өөренип чоруткан, кайм хире эки түн-недиг өөрөгөш келди. Ам силерниң биле калы ажаллап, бодунуң ажыл-ишчи мергежилни шупту уласка үлөгөр кылдыр көргүзүп турар-дыр. Ол өзүлүг эр-хей-дир! Оон трактору чангыс-даа катат үрелип көрбөди ышажыл. Анык оолдар, кыстар машина-техникаш шак ыңчээр өөренир болза акы-дир.

Чандык оолдар мыкшак хөөрөмдөк, чугаакыр-даа эвес, эвилең-ээлдик болгаш оожум чаныг Эрес-оол шынап-ла кылган ажылчыга бүтү-ле сеткил-биле бердинтер кижиге. Бир чүвени боду алганды, оон эңиниң чептөөн шаанда, черле аммыралас.

«Болжолу мени өөредип каан бол-

турган эжиниң арынчы адаартан өрү көргөн.

— Чүзү канчап барган-дыр, ыңчан? — Черле тодаралып чадамшты.

— Үмүң керээли, чөл! — дөш, Эрес-оол тракторнуң моторунда-ла барган.

От дамчыдылаа чок болганын Эрес-оол тодаралып каан. Үр-даа болбаанда, тракторнуң мотору хөдөлүп үнгөн. Эрес-оол эжин чорутуп деп холу-биле чангаан. Борис хуулауруй зарык эжинче көргөш, черин чардырып чоруккан.

Каш чылдар эртин, Монгуш Эрес-оол муракчы механизатор аларган. 1961 чылдан эгелеш, анык оол комбайн-биле тарва кестирип кирипкен. Эртен чылын ол төзөн совхозунга 758 га черинг дүжүдүн ажаап берген. Куску дүжүт ажаалдамын үзгөндө анык комбайнер Чөөн-Хемчик районун СЭКП-ниң XIII съездинин колхозунун тараажыларына уугу дузаны чейрип, 80 аягыг та черин тараанын база кестирип берген.

Партия кижигунигепе кандидат Монгуш Эрес-оол амгы үеде көдөзө ажал-агый машиналарынын септелгезинде ажаллап турар. Ол бодунуң өөрү-биле 63 саяланы септелгезин дооскан. Бо ажалга чүгөс са сүрбөй, а шынарын база экижиктен. Оон хөвөөр «Будурулгени анык шалып-чыл» деп демек чалынап чорур. Ону ВЛКСМ-ниң Топ Комитети ымыскаан. Анык ажылчын удавас комбайнер септелгезин кере.

Монгуш Эрес-оол СЭКП кижигунигепе кандидат стажын эртип тура, телептиг чорутуп бузурелдиң-биле көрүскөн. «Чыраа-Бажы» совхозтун партия комитетинин бюроз чокта чаа Эрес-оолду СЭКП кижигунигепе хулаап алыр деп шийитирлеш, ону бадикап бөриг партия райкомундан дилең. Ажалга болгаш өөредилгеге кымымак, аммыралга ынак шак ыңдыг кижилер СЭКП-ниң хураалыгине телептиг болуру чугааган.

К. ХИДАН-ООЛ.

Маскачидан дарган чедир

Куулар Сендиниң ала ымыгурунда-ла дарган кижиге черле чок турган. Чыргакка колхоз тургустунуп, суургу аммырал эгелээр-биле-ле, ол бузурел чылап, чаа сууруң тулуг таванал салым эгелеш. Баштайгы чылдар тайгага хол-биле манзы дилип, бажың тууду, 10 чыл итинде бадик, хирээни холдан салбай, кымамаккай ажаллап, муракчы бызаккай апарган.

1959 чылдың күзүндө Сендиниң Чыраа-Бажы чок хөдөм дарганы Н. Донган кел дөш, дарганаар черге ажаллаарып сүмөдөш.

— Шыдапнаа боор мен, дарга, бажым ажыр маска көдүрүп чорбай, дож, хөрүк-биле эңин багы, чачымаан, өөрөгөн ажалым-дыр — деп, ойталап эгелеш.

— Ажырбас, хөөчү дарганаар-дыр өөренип аң, харын күш-ажаалды, келжээ, анык дарган келир үеде хөрөк апар, сен шыдажыр боор сен.

Сенди өт-бүлөң, эш-өөрү-биле сүмөдөшкө, дарганаар черге маскачылап эгелеш. Дуржулга дарганаар Ооржак Семис-оол, Монгуш Дыргы арга-мергежилни анык даргана өөредип, көргүзүп эгелеш. Оларның дожунуң кырынга чалырааштамын турар кымыл демиселчи ажалыг эдилежерге хуулу турарын көргөш, ол магадан. Сенди дарганаар ажалды хундөш, аңаа бызаккай чоранын дег мыкшакы-даа берген.

Чылдар эртин тууду, Сендиниң мергежил өскөн. Ажал-агый улам сайлаптар, дарганаар чер чартаңгыр. Бо үениң парни көдөзө ажал-агый машиналарынын болгаш автомашиналарын бөдүн чамык кестер кестериниң олар чыгыг өзүгөр белектер туралар. Ам Сенди дөртүк разрядтыг дарганы аларган. Партияның XXIII-кү съездинин телептиг күш-ажалык белектер-биле утук дөш дарган Монгуш Назымты. Ондар Байыр-оол биле аразында чарымтыг ажаллап туралар.

К. ШАНГЫР-ООЛ.

Чөөн-Хемчик район.

ХҮЛЭЭЛГЕ КҮҮСЕТТИНИП ТУРАР

Тайлаа көдөзө ажал-агыйны дуржулга станцияныг бо хунарада барган кижиге сездиге алдар болдурган социалист чарыштыг улам калбарып турарын доран-ла өскөрип каар. Кара-Чырааның хойжулары, Түргөниң тараажылары болгаш механизаторлары төрөн Коммунист партияның XXIII съездинин телептиг күш-ажалыг чедишкенир-биле утук дугайында алган хүлээлгезинин чедишкениг күүсеттигинин рапорттар хунуң удавас келиринге бузурелдиг.

— Бистиг хойжуларымыс сездиге алдар кылдыр 100 хойга онааштыр 95 хураганы алдыр, а механизаторлар чакы ховуга ажаллаар бугу техниканын септелгезин марттың 29-на чедир бурун-биле доозарын хулаалгези. Хүлээлгелер чедишкениг күүсеттигин турарынын херечизи бо: баштай оолдан хойдарың хураганын бурун-биле камгалаптыңан, а бир эвес шак мынаар ажаллаар болжусса чүс хойга онааштыр чүс хураганын ап болур бис. Техника септелгези доктаатынган график өзүгөр чоруп турар. Ол дугайын механизаторларныг ажал-хөвөө херечилеп турар — деп, станцияда партия бюрозунун секретары Ондар Амыр-ботович Чылбак-оол чугаалаан.

Техника септөөр мастерская. Ила күчүдү техниканы база бир шийитирип камгалагы — чакы тарылга белектер турар. Партия бюрозунун секретары эш Чылбак-оол-биле калы шөөлөлдө моторларны даажы доган мастерскаяга кирип келдины. Ол мастерскаяны эргелекчи Александр Дмитриевич Попков артык кестер бээр өвөөдө механизаторлар-биле бир-ле чүвени сүмөдөшкө тур.

Эргелекчи-биле чугаалажы бердины: — Коммунист партияныг эң чедик сездиге алдар кылдыр алган хүлээлгелер чедишкениг күүсеттигин чигиниң чок дээрин парторго секретары дем чугаалаан. Оозун бодарга ажал-хөвөөр-даа эки чоруп турар хевирлиг тур але, Александр Дмитриевич?

— Эртен чылдың дөртүк кварталында 60 трактор септөөр сорулгагы турган улас бис. Бис ол хире тракторларны шуптууң холдан үндүргөш, чыскай тургускай бис. Оон аңгыда бүгү илдерини, дуушылктерини база септел адыныс. Механизаторларнын ниини хураалга бадикаптыңан графикти шыгымы сагып, он хонук санында-ла чеди трактору холдан үндүрүп келдины. Бо чылдың бириг кварталында 40 трактору болгаш саялаларны септөөр ужурул бис. Бөгүңү байдал өзүгөр алырга 72 трактор, эртен чылдың дөртүк кварталынын-биле калы алырга, бурун септеттиңиң.

— Техника септелгезин калдыг аямыг чорудуң турар силер?

— Моон мурунда чылдарда-да техника септелгезин бедилдир алай-биле чорудуп турган улас бис. Бо чылын база-ла ол арганы ажаллап, тракторларын колхоз кестериниң алай-биле бедилдери тургускаш, оон удуручларыга эң дуржулгалыг болгаш харымсалганы билер механизаторларны тургустуус. Септечилер шупту бир демияг, эки ажаллап турар.

— Тергилериниң тергилни чаа турар болгай, Александр Дмитриевич. Черле ыңчан, септелгени баштайгы хунаридан бедик будуручлуг ажаллап келгенерге кымнары хамаарыштыр болуру? — деп,

айтырамыс.

— Моторлар кылды турар бедилдирин, оолдары шынап-ла тергил ажаллап турар. Эртен чүвени чажыраш чөөр, моон мурунда чылдарда моторун септел септел үндүрүпкен трактор каш-ла хонганда үрели бээр таварылгалар тургулаан чүве. Оон чылдагыны септелгени шынар чок чоруттуганында. Бо чылын септеттиңиң бугу моторларны элээн үениң дургузунда ажалладып, бугу таламгы шынар тур бис. Чангыс-даа мотор хыналда үезинде үрөлбөө. Ол дээрге шынарылыг септеттиңиниң херечизи. Септечилериниң удуручтуу Проконий Сырчинин, механизатор Александр Космачевтиң болгаш өскө-даа эштерини шудуругу ажалынын түнөөдө-дир.

Шынап-ла дуржулга станцияныг септелгези ажаллап турар 65 механизаторларын ажал норманын күтү-септес, күш-ажылды сагыла чүрүм уугу ыңдыг кижилер чок дег бадикап болур. Септечилер Шулупов, Нечаев, Ураков, Шадрин Кара-оол, Семёнов болгаш өскө-даа сьезд мурунуң социалист чарышкенин тилекчилерине санадып, эрес-шудуругу ажаллап туралар.

— Септечилерини мурунга бергелер турбаан деп чугаалап болбас. Иңгээлээр, декабрь айда тракторлар септарияг чугула артык кестер ууктыкты, септелгеге графиктин үзгөргө чедирип келген. Ичкан чамдык бөдүн кестерини мастерскаянын болунга кылдып ап тургаш, техника септелгезин бичи-даа сокстапкан бис. Январ болгаш февраль айларда артык кестер ууктык чорук турбаан болгаш бистиг кол инженеринис Григорий Давыдович Калинин «Сельхозтехниканың» республика каттыгышыкынын садыг баазаында болгаш өскө-даа черлерден септелге ажалдарынын төңчү-зүңгө чедир четчи чугула кестерини тып, садып алган — деп, Александр Дмитриевич чугаалаан.

Механизаторлар техника септелгезини шынары дөш демиселди үлөгөргө организааштаан. Кандыг бир чугула кестектиң септеттиңиң шынарын бедилдирини удуручтуу дозуу-биле харымыла болгаш оон чотугу хыналдазын чорудар. Бедил болган тракторларны азы өскө-даа машиналарны комиссияны кижигунигепе хүлээп алдыр кол кестериниң канчаар ажаллаарында эгелеш, нарын хыналдаларны, шөөлөлдери чорудар.

Дуржулга станцияныда партия организаашы септечилер ортузунга информативная чорудар эртем ажалдакчыларны тускайлаан болгаш олар понедельник санында-ла мастерскаяга кээп, республиканын ажалыг чонуну аммыралында чаа чүдөлери, дегелгед бодуручунары дегерелгегин-биле таймырлап берип турар.

Дуржулга станцияныг механизаторлары СЭКП-ниң XXIII съездинге алдар болдурган социалист хүлээлгезин күүсөдип, тракторларын болгаш өскө-даа көдөзө ажал-агый машиналарынын септелгезин марттың 29-на чедир бурун-биле доозарыга долу бузурел, механизаторларны ажал-хөвөөр-биле танышкан кижиге бурун-биле сагыш-септедиле артып калыр.

А. ЧАРАШ-ООЛ.

Чурунта: Дуржулга станцияныг муракчы септечилер Проконий Сырчин биле Александр Доктуев.

Фотоу А. Пономаревуу.

Олар биске үлөгөр-чижек

Төзөн чуртуушун мурунуга шериг албаны эртерип турган, боттарымыстың хөдөм шактарымыста хөөчү салгалдыг кижилерин болгаш Ала-чурттуң Уугу дайымын киржикчилерин чалап келдирип, оларын-биле солун ужуражыгаларын ылым турарымысты Тываның анык оолдар, кыстарына Совет Армияны болгаш Шериг-Далай Фолдууң Хуну таварыштыр сонугардыры күдөшкөн.

Бир ужуражыгалар чижик. Совет Эвелединни Маалдыры Павел Яковлевич Грищенко ол кезге биске ааллап келген чүве. Ала-чурттуң Уугу дайымын үзгөндө оон кылган маалдырыг чоруп бистиг кестектиң дайымычлары дымалдарын оожурга-дымал дымал орган.

1944 чылдың январда ичкан сержант турган Грищенкоңуң кээз Олер Хемчи кестер болгаш оон ол чарымдык фашистерни чыла шаарында белектерип турган. Ол өйдө хемчи кестер деришкелерин доозарыга бир дүн-хүн итинде дайымын алаактырар күш херек турган. Ол эң айымдыг операция болганда, командылап эки-тура чыларын мынаар чорудар деп шийитирлеш.

— Ол дайымч даалганы күсөдир күзөдир артиллерия сержант Грищенко, шыгакың Олешки болгаш өскө-даа дайымычлар кестер-кел. Бир чик пушка-лыг ийи салбыр дайымычлар хемчи дүңе ду-юна кешкен. Бир бажымыктыг дөңгө бы-жыланып алган. Эртен даң халазында мындаа суур талазыдан үжөн хире фашист шериглер оларга дөрт кел чорган. Чалып чок апарган болганда, оларны чокшундап алган, автоматтар-биле хөмө тут-сукканнар. Оларны

соондан 60 хире фашистер кел чорган. База манан алгаш, Грищенкоң автоматтан ууң ээлчөңгө улаштыр, артиллерия чүла боолуп үндүргөн. Дон кыры фашист сектер-биле бедил берген. Ол үеде суурдан база бөдүк фашистер болгаш танклар келген.

— Эгелешин ол-дур туттунунар! — дөш Грищенко хараалдакчыга чедер берген. Пушка эңкен сонда, танк кызы берген. Оон эгелеш, атакалар улажып, дайымын артиллерияны, миномет дууздө чок болап туруп берген. 16 атака ойтур шийитилган. Шөл мы болгаш доозун-биле бүргөткен. Солдаттарны армына-рында дүрөөш. Дайымы улам чокшунлаан.

Сержант радияга чедер берген: «Оң талакы эрик! Отту бөдүмө кымылгыр тур мен!» деп медээлеш. Үнчөн, дайымын чардыктырып

ажылааш, хемчи кешип келген артиллериялар дайымыг, сержантымың медээлеш черинче ийи көргүзүшү шуудуң-каш.

Дайымын ойтур шаккан совет дайымычлар кээрге, Грищенко болгаш оон эвөш өөрү кижиге танымы аргажок апарылаан боттарыныг тургустарын 48 шак итинде камгалаптыңан турган. Иңгээлээр чүве чок мидыг эрес дилим чорук дөш Павел Яковлевич Грищенко бедик атты алган.

Хөөчү кижилерин магаданчыг эрес дилим, маалдырыг чоруктарын дымалааш, бистиг соадат бурун-ле мидыг бодунаар-дыр бис.

Биче сержант Д. ОНДАР. Алаа дайымы С. КУУЛАР. Приморский край. Н шериг кээз.

ССРЭ — улуг тудугларның чурту

И. Т. НОВИКОВ,
ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлениниң
Дарганын ооракчызы, ССРЭ-ниң
Күртүдүүнүң даргасы.

Совет Эвелединиң улус ажыл-агыйың хөгжүдөриниң чеди чыл планы чедишкениг доозулган. Чурт болза коммунист тургузушунуң чөвө-чөвөдө кижиге.

Эртен чеди чылдың түнөөдөргө нандыг болганын база 1966 чылда калит тудушунуң талазынга чуну кымыр телевидитингени? Парлаага медээлдерниң агентлигиниң корреспондентизини ол айтырымга ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлениниң Дарганын ооракчызы, ССРЭ-ниң Күртүдүүнүң даргасы Игнатий Трофимович НОВИКОВ харылап тур.

Бистиг чуртуушчу чаа тудуларны чурту деп дурум өзүгөр алап турар. ССРЭ-ниң кайгамчык уугу дө-вискээр кестүп келди талыгтыр бедиктиң бажыңче үнө бээр аргалыг турган болза, сеткил өөрүнүчү чурук баркаа илгерей кестүп келди ийик: Балтикаан Ожум океанын эриктелгеге чедир, Сокуг Дөштүг океанды мурун чүткүн дагарында чедир чер-ле болганда — чаа хоорайларны болгаш суурларны, заводтарны болгаш электростанцияларны, шакталарны болгаш рудниктерни тудуш, чаа демор оруктарны болгаш электри дамчыдыла шутунамны шөйүп, хемчи унаарын солун, күчүдүг сугарыла системааларны тудуш турар. Үнчангап кайгамчыктыг чүве чүд дээрге чуртта капитал ажалдарынын хемчээлиниң түртүгү уламын, туду-дугуң хемчээлиң болгаш темпелериниң немей өзүп турары ол болур.

Чеди чылдың дургузунда бистиг тургустука 5500 ажыг уугу буду-рулгелерин туткан болгаш ажалла-дыла кирген. Совет энергетиканын кайгамчык уугу тудуу — Бараткинни гидроэлектростанциялар, Бараткина-ны болгаш Барыш-Сибирини металлургия заводтары, Соколов-Сар-балдин маг-агылгал комбинаты, Балакостун кымылал волоконо заводу, Буйбышевтиң синтетиктиг каучук

агыйында чугула ужуру-дуулагы 300 ажыг уугу улетир-будурулгелерин тудуш тургалар. Чижээ, турбалинг электростанцияларга он миллион ки-ловатт чаа энергө-күчүлери ажалла-дыр, хөмүр даш шакталарынын болгаш разраствориниң күчүзү 20 миллион тоннага улаштырар, чаа домналарны, конвенторларны, прокат станцияларны тудуш, ийи муң километр ажыг демор оруктарны электрижидер кылдыр телевидитинген. Химия улетирүүнө база хей чүдөлери туду-лар.

«Туду индустриянык хлев» деп дурум өзүгөр алап турар цемент будурури 78 миллион тонна чедир, чымыр элээр бетон-бетон будуру-ри — барык 60 миллион кубометр чедир өөр.

Чик болгаш аш-чөм улетирүүнө чеге тудуш ажалдарынын эң-не бедик темпелери көрдүнгөн. Бо чылын чик улетирүүнү 80 чыгым будурул-гелериниң тудуш доозуру, чигир сөккөдөш, сүтүг, эвти, ногаалар-ны, чимистерин сайырады ажаллап кылдырың хей сайым будурулгелери ажалладыл кирер. Ажылды чононары аммыраа-чурталаагы улам ийи экижер дугайында Коммунист партияны болгаш Совет чазыктыг сагыш салымчыны оортан база чымыкылаңдыр илгерей-леттиңиң.

Эртен чеди чылда ССРЭ-ниң көдөзө ажал-агыйында 50 миллиард рубль хемчээлиг капитал ажалдар-ны боттандырган. Ичча уугу үчүнү көз дургулаңында колхозтарны болгаш колхозтарны будурулге хер-гелдеринге чарылгаан. 5 миллион тонна ишкэр аласторларын туткан, 35 миллион тонна чыгым ишкэр та-раа скелаторын, барык 140 миллион баш мал болгаш 218 миллион куш көрө ажалдарын туткан.

Чеди чыл дургузунда көдөзө ажал-агый оргилдештиң ийи миллион ажыг гектар сугарылгалыг черлерин

кирген. Ол дээрге мурунудагы чеди чылдыңга денгээр ийи катат чей болган. Сугарылгалың 30 ажыг уугу системаларын туткан. Кургат-кан черлеринг хемчээл 4 ажыг мил-лион гектар улактаган азы мурунуда-гы чеди чылдыңга денгээр 2,3 катат өскөн.

Социалист көдөзө ажал-агыйны улам ийи көдүрүнгөн, оон буду-рулге баазаын калбартырың бол-гаш быжылдарынын телевидитин-ген программазын Коммунист пар-тия биле Совет чазак чалгылы чок боттандыры турарын ол чургагалар чугаалап турар-дыр. Оон-биле хол-баштыр улам-на индустриалдыг ший-ки кирип бар чылдар көдөзө туду-гу хөгжүдүп сайыраңгайдырычыче онза кичээлтей улашкан. Өсөлү чылдарда чугула чамдык хемчегелер-ин боттандырган. Күрүнеңиң көдөзө тудуш кылдып, керээлиг ажаллаар тускайлыктан организаацияларын четкизиң дыка калбарыкан, механиз-астатынган көмүч чорук колонна-ларын тургускаш. Чуртта 226 трес-тер, эргелелер болгаш механизас-татынган 789 колонналар бар. Эр-тен чылын ол организаациялар көдөзө берик 1,6 миллиард рубльдин туду-дугу-өтөлгө ажалдарын күсөткен. Бо чылын механизастатынган, кө-дөзө чорук ама-да 440 колонна-ларын тургузар, олар ийи миллиард ажыг рубльдин ажалдарын күсө-лип шыдаар. Көдөзө тудугу эң-не ажыктыг болгаш камнагалыг арга болур — керээлиг ажаллаар аргаже чөөрү шупту шийилерин кызымы-турар бис.

Көдөзө черлерге чүгө будурулге тудуларын чорутарында 1966 чылда Совет чазак 6,1 миллиард рубльди, оон иштинден барык дөрт миллиард рубльди туду-өтөлгө ажалдарына берген. Болжолтарын тускайлаан хер-гелдерин-биле калы социалист көдөзө ажал-агыйга капитал салым-чынаар 11,5 миллиард рубль болур.

Болжолтарга болгаш совхозтарга муң-муң чаа будурулге бажынары, чуртталга бажынары, култура ор-дулары, кинотеатрлар тынып кел-ди. Сугарылгалыг болгаш кур-гаткан черлер чүс-чүс муң гектар немериж, чаа сугарылга система-лары болгаш өскө-даа хой-хөй чүдөлөр кестүп келди.

СЭКП ТК-нын март (1965 чыл) Пленумун шийитирелеринг дүш-тур көдөзө ажал-агыйга капитал салымшыкынарын хемчээлди амгы беш чылда 71,1 миллион рубль тү-нө тодаргайлаан, ол дээрге дайын соннагы он тос чылдарын дургу-зунда салым киргени мыкшак шак ыңдыг туу-дур.

Ажылчын кижиге бурун элтиг, чаагайдым туттулган чуртталга бажыны-биле хандырын Совет Эвелединни Коммунист партияны бодунуң сорулгазы кылдыр салым турар. Ол херекке э-зевилелер чыл бүрү кө-вүзүп олар. Чеди чылдың дургузун-да чурттуң хоорайларында болгаш ажалчын суурларында күрүнең капитал салымшыкынарын күсө-ли-биле ниини метр 560 миллион ажыг дөрбөлчөн метр чуртталга ба-жынарын туткан. Ол болза муру-нудагы чеди чылдарда тутканын-дан барык ийи катат хей-дур. Кол-хозчулар болгаш көдөзө ителгелер-иния боттарынын шыгажымырлы-биле болгаш күрүне чөдөлөңиң дуза-зы-биле үш чартык миллион чурт-талга бажынарын тудуш алган. Че-ди чылдың дургузунда 84 миллион чыгым кижиге боттарынын чуртталга байланын улам экижипти алган.

1966 чылды эң-не хей кижилер-ниң чаа бажынары көмүч кирери-ни чылы кылдыр алап болур. Эр-тен чылын ниини шөлү 80 миллион чыгым дөрбөлчөн метр чуртталга ба-жынарын ажалладыла кирген бо-ла, бо чылын 90 миллион дөрбөлчөн метрден эвөш эвести ажаллаа

мун бульдозерлар болгаш согунуң 77 муң краннар турганын чугаалаар-га-ла четчи. Чер-лазар ажалдары комплексинг механизациянык денгел 94,0 хуу чедир, тудуг кон-струкцияларын элээр — 94,7 хуу чедир болгаш чүдүр-дүжүр ажалдарын механизацияны 93 хуу чедир өскөн.

Тудугуң технологияны угуруч сайыраңгайжып олар. Чаа депиди-гелит аргалары чүгө улетирүп бол-гаш чуртталга тудууга эвес, харын телевидешкениң база калбаа-биле ажаллаар.

ЭРТЕМ-ПРАКТИКТИГ КОНФЕРЕНЦИЯГА УТКУШТУР

Уроктун дээштиг болуру

Тыва школарыга төрөз болгаш орус дылдары башкыларын экижидер дугайында эртем-практиктиг конференция улаас болуру. Ону республиканың Чырымыштык министрствозу, Кызылда курунени башкы институту болгаш Тыва эртем-педучиле институтунун киржилгези-биле эртерип дер турар.

Индиг аныктыг конференция 1959 чылда болган. Бо аразында тыва болгаш орус дылдары башкылашкыны элден экижээр, өөредилге номнарның шынары бедээр, бо эртемгерлер школар дээди эртемниг башкылар-биле барык-ла хандыртыганын. Республиканын школарынның практиказында алгаш көөргө, амгы үениң негеделеринге четпейн турар чамдык чүүлдер бар. Чыжээлэргө, алды чылдың дүргүзүндө тыва дылга өөреникчилеринг чедир өөренимни турарының хуузу мындыг: 1959—60 өөредилге чылында 2.2, 1960—61 чылда 5.3, 1961—62 чылда 2.6, 1962—63 чылда 4.5, 1963—64 чылда 3.2 хуу турган болза, 1964—65 өөредилге чылында 4 хуу четкен.

Өөреникчилеринг чедир өөренимни баар чоруун, оларның чагыс класска ийи чылда артып каарын бо-дурбас дээр, башкы буруу демисежип турар. Чогуу кандыг-кандыг хемчеглер ап чорудары — амгы үеде чүгүдө айтыргыны бирээзи бооп турар. Мадаа хол-баштыр Липецк областыг болгаш Донда Ростов хоорай-нын башкыларынның мурнак дуржулгаларын чуга-лажып көрө эки.

Ол башкыларын дуржулгаларының эки чүүл бол-за, чагыс аайлаар чорукту буруу шаап, оон уштуган-ны болур. Олар дурм бол берген эрги чачымдан чайлап, уроктуң чаа тургузуун дилеп тургаш, төрөп негээрэн холушкас (комбинированный) урок деп адал турган уроктуң иртак дээштиг, чаа урок тургузуун тып үндүрүп келгенер. Мурнууда чылдарда 100 хире кичээлдин 75 хирез холушкас хевир-биле эртип тур-ган: бажын оонаалганы хынаары, өөреникчилерни ай-тырары, чаа материалды тайылбырлаары, быжылааш-кын, бажын оонаалганы бээр. Холушкак уроктуң мын-дыг чадалашкак тургузуу чагыс аайлаар чорукту бо-дурду, өөредилге чорудулажып дөгөйлөндүрүп, урокту чаалап-баштыр, шынар чок болдурду турган. Оон түнө-линде урокка өөреникчилеринг чуртук басырар, ша-ке үеде эртип, «ийилеринг» саны көвүдөп, өөреник-чилер чагыс класска ийи, харын-даа үш чыл олуруп турган.

Чаа дуржулгалыг оонагай эки чүүлдер чогуу тү-дөл.

Мурнак дуржулгалыг аргаар алдыга, кичээлдин өөредилгиг бүгү-ле чорудуу бир дески, бот-боттарында чүүлдер кылдыр тургустунганында. Чаа материалды өөредир мурнууда эртерип чүүлү катаптаары-биле сы-ры холбайш, чаа чүгү эртерип чүүлден төртүтүгөн чүгө дег кылдыр салган кээп турар, дүрүмнөр болгаш тодаралдыр өөреникчилеринг хайраадалары болгаш чижектери-биле бузуреттинип, оларның угаан-биле би-лип алган чүгөзү бижиме-биле бадикчатынны турар, чагыс өөреникчилеринг кылган ажылы бүгү коллектив-тин-биле холбайш.

Мынчанга дээштиг кылдыр организаастаан уроктуң бирги чүгүдө чүүл болза мында өөредилге чорудулажы-нын чагыс бот каттыжып, дуадуш бүдүмел кылдыр тургустунганы болур-дур.

Мурнак дуржулгалыг урогуңун база бир көскү чүүл — мында аны-бүрү методиктиг болгаш техник-тиг аргалары дегергенге-биле ажылгап турарында. Ону педагогиктиг техника деп педагогикада адал турар. Адаа башкының үнүвүн интонацияда, оон шимчээшкни-ни болгаш стил-биле холбайшкан психологтуг аргалар хамадаржыр.

Бо дуржулга кандыг-даа аргаларга удурлаамайн, бү-гү-ле бар турган аргаларын шуптузуу азыраак сү-мелеп турар. Ол аргалар болгаш башкының ажылының бүгү-ле хевирлерин оу уроктуң уткалыгына, оон чоруду-шунуңаа дүшкөн турар. Ойун эртерип хой аргалар, оларны үргүчүк шынаарнадыр солур болгаш өө-реникчилеринг караан чүгү-базын чуруктар, таблица-лар, скарлар-биле шокараннадыр чорук ажыктыг бооп шыдаас.

Дээштиг кылдыр организаастаан уроктуң ийги чүгү-дө чүүл болза педагогиктиг техниканы дегергенге-биле ажылгап турары-дыр.

Мурнак дуржулгалыг урогуңа өөреникчи буруу-ле 45 минута иштинде күжүнениңин, чай чок ажалды турар. У-шактыг төп ажылаарын мында чапчытыр турар. Бо болза келир үениң кижиле-ринге, мындагы оларның үени халас эртерибейн тур-гаш, бүдүрүчүгү ажалдарынаа улау өөредилге болур.

Холушкак уроктуң чадалашкак тургузуунаа тургус-тугана кичээлдин организастыг кезээне, өөреникчилер-ни оңчалаарына, оларны чагыстап айтырарына, баш-кының шөбүтүкч тайылбырына халас барып турган үени ол өөреникчилеринг чогаалкчы ажылыңче үг-

дандырган. Өөреникчи буруу башкының удуртулгазы-биле аны-бүрү солун мергежлелерин болгаш оона-галарын жүүседип, домктарын болгаш чижектерин чо-гаалдып турар.

Мынчанга дээштиг кылдыр организаастаан уроктуң үшкү чүгүдө чүүл болза у-шактыг долгуз-биле чөл ажылаары-дыр.

Мурнак дуржулгалыг урогуңа өөреникчилер дегер-ден дем-биле ажылаар, салган айтыргыны болгаш оона-галарын кижиги буруу-ле харылаксаар, күүседик-сээр. Мындыг чорук өөреникчилеринг ажалыңче ча-гыс сеткидиг, дем каттыжыкчыныг болурунга ки-жиздер. Биргээр чугаалаарга, бо урокка «Чагызы — шуптузу, шуптузу — чагызы дээр» деп принцип ботанып турар.

Бир эвес урокка чалгаараар, ол-бо быдап, тенеке-никсээр өөреникчи класска бар болза, ол мындыг урок-ка өске эштериниң үлегерин эдерип, ажылга туттура бээр.

Мынчанга дээштиг кылдыр организаастаан уроктуң дөрткү чүгүдө чүүл болза өөреникчилеринг коллектив-измге болгаш бот-боттарына дузалажырынга кижизидер-дир.

А. С. Макаренконуң-биле алдыга, кижиниң чурта-лажынаа өөреникчи канчаар-даа ажок-улау жүзү-ла-дыг. Педагогиктиг техникага ол өөреникчи башкының ажылының база бир көл улаанышкыларының бирээ-зи болур. Ол өөреникчи организаастаар, оон соонда оон амдыраалга бар болдурар херек.

Бо өөредилгиг чагызын мурнак дуржулгалыг баш-кылары херек кырында боттандырып турар. Бир эвес башкы урокту чогуучалыг кылдыр организаастап ар-тиркен, өөреникчилер шудургу ажылааш, кижиги бу-руу-ле шаа-биле эки демектерин алган болза, башкы-даа, өөреникчилерге-даа өөреничү. Урок багай эртерип — чамдык өөреникчилер материалды аргажок билбей, ба-гай демектер алгылаан болза, кымга-даа өөреничү эвес. Демги «ийилг» өөреникчилерг хейле-ле кылты-лаш, оңчотанар, өөреникчи хонку чокталыр, харын, оон кедересе, «багай» өөреникчилер тыттып, «ийи чыгы-лар» үнүп келир.

Уроктуң шынары эки болган тудум-на, өөреникчи-лер сергек, өөрүшкүлүг, артында-ла оларның арын-на-даа хуламуруг илден болур.

Мында «ийи» деп демдек школага шуут турбас дө-ни ол эвес. Хамык учур «ийини» салырынын мурну-да оон тыттып келири чылдаганыларын баш бурунгаар болдурбазында. Чамдык башкылар «ийи-биле» өө-реникчилерин коргудар, оларны оон-биле кезедип тургаш, өөредилгениг белик шынарын чедип алар деп болдур турар. Мындыг хонке аламы турар башкылар, шыны-лар, боттарынын бажына боттары «сүт куду» турар-дыр. Чүгө дээрге бо «арга» педагогиктиг-лаа, психо-логтиг-даа, методиктиг-даа аргаларга дүшпөс.

Белик шынарыг өөредилгени «ийини» салбайн, оон оон эртип, алаа-ла хооуу сан-хуу суруп тургаш, чедип алары шыныг, принципалдыг совет башкыга ол кан-чап-даа таарышпас.

Дээштиг кылдыр организаастаан уроктуң бешки чүгү-дө чүүл болза чедир өөренимни баар чорукту болдур-базы, таарымчалыг эки байдалдары класска тургуза-ры болур.

Эки организаастыганын урокка өөреникчилер ин-жектеп киржи, билгилерин амдырал-биле холбай, медресдин-биле билеп ап турар. Өөреникчилер ажыл-дын түннелеринг аскерип, оон чедикчилеринг өө-рүп турарлар. Уроктарга херектээр текстилдер, оона-галар, чижектер бүгү тала-биле шилдингилер, совет ни-ти-лединг амдыралдылар, бүдүрүлгениг болгаш кездэ-ажыл-агынын аны-бүрү алыраларында, совет ли-те-ратураның эки чогаалдарында алдыгын болур.

Мынчанга дээштиг кылдыр организаастаан уроктуң алдыгы чүгүдө чүүл болза совет дидактиканың прин-циптерин боттандырып турарында.

Мурнак башкылар урок буруу бот-боттарында дөмей эвес кылдыр эртерип, оларны аргалыг-ла бол-за аны-бүрү чаа, солун, өөредилгиг болдурар дээр оралдажып турар. Мындыг ачылгы, ажалуу дээштиг, ажыктыг урок башкы буруулаан мергежиди, чүткү-дү, өскээр чугаалаарга, мурнак башкыларынг дегне-лиг чедир өөрин, оларның шынарын эдилээрин не-гээр.

Школага туттүс эртемгерге «ийилерин» ууткаар, өөреникчилеринг чедир өөренимни баар чоруун болдур-бас, уроктарын келилг кылдыр эртерип, мурнак башкыларынг дегнелиг чедир деп болдур болза, ха-мыктын мурнууда чөл, ажыктыг дуржулгаларын өө-рин, башкыларынның арга-мергежидин үргүчү эки-жилер, оларны өске башкылар-биле солтур алаар.

К. ОРГУ.

Кызылда курунениг педагогика институтунун улут башкызы.

Наа-Хем районнуң Сарыг-Сенте №1 ортуман школага химия урогу. Фото: С. ФЕОКТИСТОВУУ.

ААС-БИЛЕ САНААШКЫН

Эге класстарың арифметика про-грамманың бирги кол негеделер болза аас-биле санаашкының бүгү аргаларын уругларга чапчытырар болур. Ол алган билгилери, чап-чыдыр уругларын оон мындагы өөредилгезинге, амдыралының иш-тинде таваржып турар чүдөлери дүрген санаарыга, куш-ажымынга практиктиг дузаны чедирер. Аас са-наашкыны уругларын солтур-галын, тышкын-сарыгын болгаш активч чоруун белидерге аны-бү-рү математиктиг оонаарын, көр-үтүт материалдарын долу ажылгап тургаш, солун кылдыр чорударга конуг ажыктыг.

Бодунуң башкылар турарым бир-ги класстың чорудуу турарым ча-мдык математиктиг оонаарын кан-чаар чорудуу турарымы моон алаага коргусу, бо талам-биле өскө эл-өөрлерин арга-дуржула-лып база дыйкансап, «Шыны» да-мчытыр сүмележирин күзеп турар мен.

Бирги класска «Тып» деп оюнуу кылаар чорудуу турар бис. Чижээ, 3+7 деп чижекти бижээс кар-точканың санагы талазын доскага көрдүрүп тургускап, башкы класс-ке көрүңсө, мында дээр: «Мен ийи санаы кадымталыга болган 10 болду. Кандыг ийи санаы кады-чан-дыр мен уруглар, тыныр?» Өөреникчилер мындагы харылаары бээр: 2+8=10; 5+5=10; 9+1=10; 4+6=10 болгаш өске-да. Башкы өскө кадыталар шуптушын бол-ган, шынаа-даа бо чартыкнарын артында 3+7= чургайлар бар-дыр дээр, а кым 3+7=10 деп чижекти мурнай шы адал болур, ол кижини тилектин кылдыр санааш, ол карточканы уругларга көргүзөр. Оон дараадаа карточкаларын тургу-заар.

«Беш адыр дээр демисел», азы «Тукчугаш дээр демисел» деп ою-нары 1—2 класстарга мынчаар чо-рудуу болур. Дал ортузунуң үстү-ле беш адырды база тукчулаптыг карточка көскөп, ортузунуң оң, солгай талааларынг кадар (аам кызыр) кылдымгылыг алаан кыл болдураларын, чижээ, 12+6, 3+11, 13+4, 5+13 (солгай тала-зынга), 5+6, 17+3, 2+14, 11+7 (оң талазынга), а ортузунга 12+8 деп болдураларын сылдыс азы тук ада-ныга чуруп алыр.

Бо пособиени карточка санаашкы-нын амы чуруп бижээш, доскага ре-йказынын кырынга тургузуу алыр. Ий-ийи өөреникчи доскага башкының айткычымы-биле үнүп келген, карточкага чижектерин алаалар өрү беш адырда азы тук-чулаа чедир намыс-лаа бирээзи-ге муриатас дээр болдурар. Ий-чанга ийи чуркута 2—2 дөрт өө-реникчи маргынара, класска өрү ба-за болдур болгаш чүгө чижектерин харызын кытыр адал болдурар. Дөрт өөреникчилер на-мыс мурнай чижектеринг хары-мын.

Бүгү-ле өөренип эртерип түнөй катаптаарына эл-ийи у-шактыг бер-ген дил талам-биле уругларынг билгилеринг утулдурубаа кылдыр бы-жылаарына таарымчалыг болгаш. Дөрткү класста кирген «Лексия» деп болуктуң ап кагаш, өскө клас-ка өөренип кылдыр тургускаа кан-дыгыл деп санаалыг бис. Бо үеде өөреникчилеринг дил-доомаа алаан сайзырап, сөс куралдарын көүдөй берген турар апар болгаш мын-чаа тыла дилдик лексияныг талам-биле билгилеринг конугч белеми-биле шингээди алыр аргаларыг болур. Амгы үеде ажылгап турарымы тыла дилдик программаның на-таптаашкын шактары конугч эвээр болгаш. А чаа программаның до-левилелинде ол мырыңай хевээр, өскөрүбөө. Нилтизи-биле намы-даа класстарга катаптаашкын ша-ктарын ам-даа көүдөдир болза эки. Харылаалыг чугаа сайзырадыла-зынга дык хой шактары берип ту-рар-дыр. Моон чамдыктарын тын билгилеринг дүрүмнүн, бижин демектеринг салырыңч, чурума-рын катаптаарыга ажылаар кыл-дыр тургускаа база ажыраас хире.

Төрөз дилдин чаа программанын тургузаарга школарда тараткан төлөвилелиң талам-биле тыла дил башкыларынң санал-ооналыг дык нап көрө деп күзеп турар бис.

Б. БАРЕА, Бай-Тайга районун Тээли ортуман школазының башкызы.

Чаа салгалдың хевирлекчизи

— Бистиг хоочун башкымыс-тыр. Ажылында-ла кызымак ки-жи, доозор класстарымыстыг би-рээнде уугуткуу башкыламыс-паан, интернатта кижиндиктиг болуп турар — деп, Кызылдың №2 школазының директору М. Дам-дынчап меңз тодараткан чүе.

Сөөлгү уроктуң медреси берип-кен: ырым турган коридор хай-нып-ла үндү. Чугаа-сооттуг оол-дар, кыстар болук-болук үнүп чо-руп-ла туралар. 11-ги «а» клас-сы чылдар хамыктыг соонда тарып чапкан.

Директорунг мактааны башкы Агрипина Константиновна Кон-гарава:

— Дугуржуп сүмележип-ле турбас болза хөржөк боор-дур. Школа амдыралында чүү турбас дээр сизер — дээр мезинге ха-рыламышпаан, маанп турганын-ны билген чүе дег, чугаалады. Башкылар өрээлиңге кады кырип кездие.

— Хүлээнген класстарда өө-редилге кайы хире чоруп тур, башкы? — деп сонургадым.

— Болар ам бо чылды доозуп үнөр улус болгай. Чартык чылда багай чок өөренигээр — дээр, башкы хуламуруп кады.

Башкының ажылы-биле та-ныжыксаан күзелиниң илерди-ринге:

— Меңде оонаалар чүе чок. Ажыл-ижи үгедеринг башкылар бисте хой, оларын-биле чугаала-жып көрүңер — дээр арай ой-талаксап турар-даа, — бистиг чүе-чүе болуңуң ажыл-ижи баш-кылармыс-биле бир дөмей жерге-деп турар мен. Бодунуң мерге-жилеңге мынак болгаш оон чүгө-даа солуп шыдааас кижидир мен-деп, оюмун топтут чапы-биле бадиктап чугаалаан олур.

— Бистиг ажылымыз дег на-рың ажыл кайдал? Мынгыла доозор клас-биле ажылаары уугут харылаалыг. Ол клас-сыле үшкү чыл ажылдан тура-рым бо, Орус дил, литература — берге эртемнер. Элең хой чыл-дарга ажылдан келген-даа бол-зумза, урок буруу шымын беле-теккедир негээр-дир. Уругларынг чугаа сайзыралы, дил, доома, чеч-чен-мерген дээр, чөре оларын литературага хандыкшылар со-ругалыг мен. Төрөз чурт, па-триотизм темаларына хамаарыш-кан чогаалдарын уруглар бол-за бижигилээр. Ук теманы дозуу-биле ажыдып, боттарының ча-гыс-сеткилин хамык-биле иле-редип каарга, кыяне хөлчөк-ла өөреничү — деп, башкы уугут чо-р-гаалар-биле демдегелер.

Интернат дугайың чугаалажы берген бис.

— Уругларын өөренип, чур-таарына таарымчалыг бойдал-дар бар. Хем-сип, алыш-чем хан-дыралымы эки. Устуну классы-лар-даа болза, «берге» өөреникчи-лер база таваржып келгилээр. Шупту-ла канчаар-даа аргам чок багай эвес аан. Харын ийи не-геделерден дашкаар болукаар, суза өскөн, чижээлэргө, уду-рунга мынак азы кыс уругларын бо-ла хоумдады кааптар ийи-ча-гыстар тургузаар. Олар-биле чо-гаадажымы чамдыкка берге-даа болза, ийи күш-биле «дугур-жулаан» чедип ап турар бис — деп, Агрипина Константиновна ам-на саат чокка хоереп олур.

Ук башкыга чоокта чаа келген бир чагаа-биле таныкка каптаа-мынар, номчуку. «Экин, Агрипи-на Константиновна! Ийи-Талдан силерге бижин олур мен. Эге класстарда орус дыл башкылай бердим. Бичин уруглар-биле ажылаары солун-дур. Башкылар тура, мынгылы силерин бо-ла сак-тып келир-дир мен. Уругларын өскө куралдарын эвээр, бодунуң арга-дуржулаам база чок болгаш, бергедексеп тур мен. Меңз таар-жы программа, литературадан тын каан көрүңер, башкы. Ула-ас чөдө бээр мен. Уугт илдес-биле силеринг өөреникчилер».

А. Оон Бо одуртарын номчун орарта, ол база-ла эртим башкымын о-руун шилип алган кижидир деп болдур дорван сагышка кирер бо-ду. Башкымын үгедер-чижээ кайы хире саалдарыг болгаш чугаалаваса-даа билдингир-дир. Күш-ажыла орутуң эгезинге ки-рип тура, ону өөредил-кижидинг каан башкымын база катан сак-

тып кээр кылдыр чүү а-балкылаа? Башкыга бүзүредил ол-дур. Агрипина Константиновна өөреникчилерге канчаар хары-лаан деп бодар сизер? Оон ча-гыстарын күзеткөп, шилип ал-ган оруун сөгөп четтес өөрүшкү-биле дөткөз.

Ондар Санчай-оол база-ла Кон-гарованың өөреникчизи. Ол ам Төрөз чуртунун мурнунга мын-гыт хулаалганы күзедип, шериг албаны эртерип турар. Бирок Финляндиядан башкымынга ча-гаалар бол-ла укугуп келгилээр.

— Бо школага үр ажылдан тур сизер бис? — деп, сонургап айтыр-дым:

Агрипина Константиновна сак-тып эгезел:

— Бөкөп-төрөз чери Тыва, эр-те-билеңиз эгезил Уугут-Хемге чедип алгаш, бо-ла Кызыл хо-орайга ортумак эртемниг башкы болган. Ийиң чүгө бичин уруг-ларын өөредир эвес, харын уугут кижилерин база үжүк-бижиктинг болдурар дээр «походтан» турган чылдар үеи. Ийиңаң башкы дег чүгүдө калр-даа чок турган. Харын-даа кымын каа, чүе өөренип амдыралдыг негед-делин саугаар мынаар шип-тир-пиреп турган үе.

Оон сээр харыг анык кыс тур-ган, амдыралында баштайгы урогун эртергеген. Уугут орус уугутуң дилыңа тыва оолдар, кыстарын өөредир берге болгаш солун болган. Өөреникчилеринг сонургалы хөлчөк. Хүп буру чаа өөстөрүн адал, бижип өө-ренип аптары оларын өөрүшкүзүн чайгаар чаа хайындырып келир. Ажыл башкы болуңуң ажылы-мын баштайгы түннелеринге улам чалгыналып, улам сорук кирип эгезел.

Башкылаашкын ажылы чагыс аайлаашкыга мынак эвес, чаа-чаа билгилер, урам-мергежиди кижид негээр болгай. Агрипина Кон-стантиновна өскөскөдөн өөрен-мишкан, бодунуң билин беди-дер дээр чүгү чоран. Лени-градтың куруне университетинге өөренип кирген, доозуп алган.

Школага бодунуң ажылы уламчылап хунуң четтикпейн маанай келген. Мергежид-да, би-лиг-даа четчир. Каала-даа ам-жал болур. Ийиңаа-даа ам-жал ажылы оон кытырын турган. База катан-ла №2 школа.

Башкылап эгезелден бээр ам таптыр-ла мугур үеи чыл бооп турган. Ийиңа чылдар дургузунда чөкө кылдыраштар хынаттыгана, чөкө демектер салдыгана, чагай аажы-чан, мөзү-шүлүр хевир-те-тинген, чөкө кижинг амдыралы дилгелер орукче салып кир-бөз дээр. Ол бүгүү сагырга өө-рүчүк, мадагы. Хоочун башкы-ның өөреникчилер чораларда солот Яко Карлова, эмчи Ми-лана Дярчин, култура ажыла-чымы Сергей Баир, ужукууч Алексей Чимий-оол дээр кымы чок дээр. А башкылар оон-даа хой. Чүгө Кызылдың №2 шко-лазында беш оон өөреникчилер чоралары Илья Бирдеевна, Мари-на Конгалаева ажылдан турар.

— Бо школа болза меңз то-руттунгын бажымын-биле дөмей чок, эргим. Моон өскөр барык-саваа апарган мен — деп, Конгара-ваның чугаалап олурары-биле чопшээрешпейн канчаар! Бо шко-лага хой чылдарда өөредилге эртекчилеп-даа келген маанай баштайгы бажымын эгезел, ма-даа коммунист болган, маанай арга-дуржулажы башкы апарган.

Өөредилге кижиндиктеп болу-рунга класстан дашкаар ажыл-дар чүгүдө роудуу болурун бил-теш, Агрипина Константиновна чечен чогаал болгучун организа-тап, удуртуп турар. Чогаалчылар-биле ужуражыла кезээли ула-ас эртерип. Алаа белекел амдылар кидин-туугу. Өөреник-чилер боттарынын шуагтерин-даа чымп бижигилээр. Ону ай-гарып чугаалажы дээр ажыл-ла хой.

А. К. Конгарава — улусчу баш-кымың хулаалганы мыдыкым биле сагып, мынгылы күзедип чорурду. Ол — чаа салгалдыг ба-за бир хевирлекчизи. Коммунизм тургузуучуларын бунныг орук-ке башкы кижинг үндеринден дээр херек кайда дээр.

Б. ДИРЧИН.

Программа төлөвилелинге холбаштыр

Тыва АССР-ин Чырымышкын министрствозу тыва ортумак шко-ларга төрөз дилдик башкыларын чаа программаның төлөвилелин төлөвиле-лиг дил башкылар сайгарып коор-бу-биле үндүргөн болгай. Амгы үеде ол төлөвилелин чөр-чөлдө школар-ның дил башкылар сайгарып ко-руп, боттарынын, санал-ооналарын берип турарлар.

Бай-Тайга, районнуң Тээли сес чыл школазында дил башкылары чаа программаның төлөвилелин база-ла чугаалажы сайгарыптар. Чаа про-грамманың төлөвилелин амгы үеде-ги ажылгап турар программаның дүшүртүгүн көөргө, элден өскөргө-дөр бар болуп турар. Бешки класска өөренип турар фонетика, морфоло-гиядан «Сөстүк тургузуу», «Чүе ады» деп темаларын дөрткү класска өөренип ортер кылдыр шилдинди, бо классты элден чыгылып турары чөлдө таарымчалыг. Чүгө дээр, эр-ти программа аргаар бешки клас-ска тыла дилдин аны-аар болгаш хой темалары оонажып турар бол-гай. Ийиңаа төрөз дил шыг 124-тен 98 шакка чедир кызырадыр.

Чаа программаның төлөвилелин харылаалыг чугаа сайзырадыла-зынга 4—5 класстарда 20—20 шак, 6—7 класстарда 18 болгаш 14 шак бериле уругларын литературадан дил-доома сайзырадырыңче элден улут кичээлгил салдыгана деп баш-кылар чүгүдүгүндөгүндөр. Оон ула-мында 6 класста 10, чедик клас-ста 14, сески класска 24 шак немеш-кес, IV—VIII класстарга төрөз дил-дик программаның төлөвилелин өө-реникчилеринг I—III класстарга ал-гын билгилерин улам ханымалар, кылаары, оларын шыг чугаалаар, баш

Совет эрге-чагырганың 50 чылында уткыштур

ЫРАККЫ СОҢГУ ЧҮКТЕ

Чартым түс чылым мурнуна Соңгу чүктүн бичиң улустары — чүктүлөр, эвенкилер, ненецтер болгаш өскөлдөр-даа алуң кытырларга хамаарып чораян. Олук-чидимден оларны Совет эрге-чагырга камгалап алган. Ыкша оларга угаан-бодол болгаш күш таламы-биле саймаларды бүтү-ле таарымчалык байдалдарын тургузуп берген. Бөгүн «соңгу-чүктүлөргө» төлө-лектерин сурагып чогаалчыларым, эртемденерим, артистерим аразымдан көрүп болур. Совет эрге-чагырганың 50 чылы ол улустарын чаа амырларче кырген.

ТАЙМЫР СТУДЕНТТЕР

Балдаккан Субанов ийи мунарыга бичилген-де халыкшыа. Чорук чорутуп дээң кижилерин шапкандары билек-ле бичил Балдаккан оң чанынга бо-ла тедө берген турар. Байкал казымчылар харгыт ховулуна шапкандык карындайларга жанын калчаар. Иккелерин маңыңды дүргөңгө өөрөш, бичил бурат оолдун сепил-чүрө дайыгып келер!

Ичкангаш Балдаккан өзү-дүрүтүп келгенде амырларды калдык профессияны шилеп алыр-ыга чигенишкен аңаа чок болган. Ырак орук Балдакканы калды-ширини, харгыт Таймырда Дулдункага чедирин келген. Ам Балдаккан Субанов мыа зооветеринария техникуму-да өөренип, мергендик ийи амырларчы болуп, чанып келирин күзеп турар.

Кирерини экизи-ненин дукаан туса Балдаккан орус, эвенки, долган дылдарга тугааларын дыңдап турган. Долган, ненец, эвенки, якут,

саякуп, иганасан, чукча, коряк болгаш Соңгу чүктүн өскө-даа улустарыны амырларчыга ийи улук ролду ойвап, аш-чем, хеп, транспорт-биле Туваданын турткандарын хандырып турар.

Дулдунканын зооветеринария техникуму-да ортумак тускай өөредиле чер бүтүзүңе ыяаыла өөренип «тускай эртемнери айма-биле» өөренип чүктүлөргө ангыда радио херээ дийик, ову база өөренип турар. Туваданын деңизини дегем, ичкангаш радио бригадалар биле колхоз суурларын аразында харылааны туударыга мыр-байкы солуттумас тепсек болуп турар.

Башкыны удузтулганы биле студенттер радиостанцияны дерип турускан. Олар боттарыны ламчылаштырып чорудуп, радиосолуңу үндүрүп, колхозтарын радиостер-биле харыла-жып турар, радио херээңге барык бүтү студенттер сүндүккан. Чанын олар ийи бригадаларын, балыктаар катерлерин, геологтарын экспедицияларын хандырып турар.

Соңгу чүккө дыка чүтүлө хей солук эртемнери студенттер база өөренип турар. Чүте дээр, анык тускай эртемнелер бүтү-де чүвени кылыры билер укжурдуг: аң фермаларында кар-бора дилгилерин ажаап, азыраар. Туударга тракторну болгаш автомашинаны башкаар, колхозчуларга физмехини көргүзөр төлөдө ки-лоустановкага амырдап билер болур. А эң кол чүтү-колхозтарга эртемнери чаа чедирини-ненин негедерип болур. Дулдунканын зооветеринария техникуму чүте каш чылдарга амырдык турар, мычала-даа оң өөредил үндүргөн тус-

най эртемнелерин Туруханга, Эвенкияга, Яма-лага, Авам биле Хатанг туударларга көрүп болур. Техникуму доосканынын хейү ветеринария фельдшерлер, аң фермаларынын эргелек-челери болуп амырдап турар.

Долган националдык Спиридон Порохов мыр-най чоотка чаа техникумга өөренип турган, а ам Гагарин атыг артыктыг даражанын ийи амыр-ы болгаш одуу тыныш таламы-биле оралкы-кыда амырдап турар. Оң кадым Папа Левина-кык зоотехник. Аң болгаш балым тынышын эки-жилер таламы-биле амырдап турар Светлана Ва-сильева «Красный промшленник» колхозтун амыр-херектерин дугайын техникумче бижип турар. Техникуму дооскан хей бөлүк оолдар, кыстар келээ амыр-агынын дээң өөредиле черлеринде өөредилгени үргүзүлүп турар. Техникуму студентин турган, ам Хатанг район-уң «Титлесте» колхозу-уң ветеринария фельд-шерин Аня Чуркина күрүңгөңү улуз алыны-н депшатирып: Таймырны улустары оңу чүртүк эрге-чагырганын дээң органы — СССР-нин Дээң Советиниң депутатыга соң-гаан.

Техникумга студенттер чүтүлө тускай эртем-ненин чедип ап турар эвес. Хей оолдар, кыстар турулга чаа хандыккан. Студенттерини элөө амырлар Дулдунка зооинженер Кутулу-бажыккан «Бистин Соңгу чүктүн» деп уула-жымаккан. Бистин Соңгу чүктүн техникумун эстра-да чүтү дегемдеген дегем. Техникумун эстра-да хөгжүмү ийи солук эстра-да хөгжүмү деп чөтүтүп алап турар. Дөрткү курстун студентин Юрий Рамберг оңу удузтуп турар. Хөгжүмү ин-тер-

националдык деп адап болур. Музыка шунтузуп каттыгыр — кижини бүтүзү болуңуң стилде болгаш темпераментини аңаа кырып турар. Бистин танымыс Балдаккан Субанов ыра-жык болу берген. Хөгжүм студенттерини нежэ-лөргө ойнап, туударга иккелерге болгаш аң-чыларга шифтоткин концерттерин көргүзөр-биле барып турар.

Дыка хей студенттер спортка хандыккан. Ыкша хүрөш, бокс, аар атлетика, хаан оңа не-пэрэң. Ширини соңгу бойдузун байдалдарыга амырдаар чүтүлө билгилерин эвес, харын база күштү болгаш эрес-дидим чоруту негеп турар-ла болгай.

АМДЕРМАНЫ ШКОЛАЧЫЛАРЫ

Амдерма — Карск дайынын эринде непе-терия сууру. Барендого дайында Карск да-лайе болгаш оң дедир келер океан кораб-лери ол суурга доктаар.

Ненец националдык Аверир Торков-биле да-лышкан мек. Каш чылдык мурнуна Ленинград-тын башкы институтун ол дооскан болгаш ам Нарьян-Марда школа-интернаттын директору-да амырдап турар. Аверир албан укжурда Амдерма бар чораян. Тус черини школа-биле таныштырып мекче ол чалалы.

Амдерма сууруну школа-интернатка чүе үкөң кижини чүртүп, өөренип турар. Ол болза чооку колхозтарын болгаш суурларын пиле-терини, аңчыларын, балыкчыларын уругулар-дыр. Амдермага эң чоок Кара дээр колхозу суур чүе чөриң беш километр ырак

турар. Школада уругулар күрүңгөңү бүтүп хан-дырларын чүртүп турар, кижилерини, башкылар, амырлар олар-биле келээ калы.

Чедига класска ненец литературанын кыла-жыне олурушкан бис. Ненец националдык Ира-на Зотова мыа башкылар турар болду. Лени-градтын Герцен атыг башкы институтун ол чоотка чаа дооскан. Башкы болгаш өөреникчи-лер ненец дылга тугаалап турганар.

Школада чапсарла чапсарга чедир шимчээ чок. Физика, химия, ботаника, география тала-мы-биле кичээлдер. Күш-ажылың кичээлдерини школа мастерскамында эртип турар. Өөреник-чи кыстар дараанын, ийи нежэ-биле хепти да-рап турар. А школарга чаааныр мастерска-мында өөреникчилерин билди, хирээниң да-лап, шимчээ дидимдер, школачылар стол, стул, табуретка, шифоньер боттары кылып ап турар. Эт-херекселди сатканында кирген орул-га интернаттын бюджетине немере болуп турар.

Өөреникчилер-биле тугаалажып тура, чайгы уеңа олар канчаар эртиптер турарын сонугу-дымыс. Эпн калдар, балыктаар, колхозтун саар иккелерини ситенип келер, мастарын, уугулар, кыккаларын септөр амырды кылып турар бис деп, күдүр бол харыламыш. Школачылар ботта-рымын Туударыга ыкша болгаш «ларын кыкша бүтүр келер үчү эртем-билгилер ийи амырларчы, аңы болур дээр кижиңиң са-жымына кирип келер болду. Дыка хей оолдар соңгу чүктүн кижиниңиң ымырзын чөтүтүп эвес чүтүлө хандыкканын турар. Чикээ, школада оолдар трактор, автомашинаны башкаары-га өөренип турар. Чоотка чаа школар доо-уң уеңа ненец Семён Тайборей биле Коля Неве Соңгу чүктүн бир аэродромунда амырдап ту-рар. Биргэңи самолётка бекенип күдүкчү, ийи-гэңи моторист. Моторист Николай Вылко, Аль-берт Маликин флотта амырдап турар. А Коля Хантайеңиңе хамааты уаң чүтүлүк школа-зын алас дооар болгаш укжурдучу болур.

В. КОСТАНИНОВ,

(ИМА).

Ужуглеливиске чеппирдивис

Школарын калбак дегем кор-дунда амырдап калгаш калгашың көргөн ала-нелер ол-бо булунчар-де смкларды, эрпий кылаш-тарын тургулаң: биргиласе-чарын ханаларда азып дегем кыдыраатар, чуктурган, хол-биле кыгаш амырлар дээң чүе чок дээр. Чамдык нелер боттары-ны уругуларын амырны со-нуурга, өскөлеринге мактагы-дай-лаа каап турдулар.

Мелээ элпикен. Арыг, чараш кыдыр дериттинген алаң. Ыкша 26 биргиласе-чар, чалатканыр олуттары элпелер, Самбыра-ны долгандыр чараштыр бижеш аспан дооулар бар, эң үстүндө В. И. Ленинниң школачы чораян үеңиде портрети.

Бо таварылаңа шынап-ла ба-лырда болбай калчаар, бүтү чүвени көрүп, соңуураң-ла хан-мас, оңа-ла белеттинген бол-ду. Өөреникчилер шунту чангыс

ай формалыг, аңаа диккен чы-чалар-а! Олар бүтү чүвениң эге-лери чептикпей мапап олур-дулар.

Бирги классын башкымы Е. С. Күжүгет байырлады амырды. Экик соктаан, олурганын чөп-шээрелди берген. Ужуглеливиске бо-ла келди! Азып часкап ху-лаң алдымыс. Кайтамчыгыт кар-аш Ужуглел доска чанынга кел-гаш:

— Анык чаш өкүктөрүм! Амыр-менди бараалгатым! Ужуглелер эгемени! Ужуглелер бугер болуңу! — деп мындыг.

Четтердиге, «Ужуглел», экин, кижиле-деп, олурганыр хулаң алдылар.

База экик соктааны дыңгалды. Улаштыр «Төрөң чүтүлө», «Тына дыл» өөрүшүлүг кирип келти-ди. «Ужуглеливис» чанынга чыккаалтылар.

Номинар-биле уругуларын а-ра-

зынга солук болгаш хөгүтү та-нымынга үр-ле үргүзүлүш. Бир-гиласе-чары номнарыны мткы-лаан тымыктырын мерген-биле түй, хөгүтү омак катты-рып турганар.

Уругуларын кайы хире ном-чүп, бижип өөренип алганын «Ужуглел» соңуурап берген. Классын башкымы состер пар-лап каан карточкаларын уруг-ларын шунтуузаңа үзеп берген. Өөреникчилер ошаншан состер-ни слоттап номчаш, доо-уң-биле тайыбырлап берип турар.

«Төрөң чүтүлө» уругуларын ном-чүп өөренип алганын макташ, кайы хире бижип өөренип ал-ганы соңуурап берген.

«Таймы», «Аас кезик», «Эп-наймыр» деп состер башкымы адап бээр, үш уругу самбырага баргаш, чангы чоңка, чараш кы-дыр бижип каанар.

«Ужуглел», «Төрөң чүтүлө», «Тына дыл» уругуларын шунту-

Уугу-Хем район.

Дүлгээзинниг Тая Сады

ФЕЛЬЕТОН

«Чудук човарга чарты чаштаар, Чудун чажырага багы илерээр» — деп, улустун тугаалында кончү-ла шын сөйлөш ийик. Шынап-ла ажи-зын бак чамдык кижилер тургула-рышканын. Олар оозуңа бар-ла ша-биле болуп, бак чанын чажы-рар дээң бүтү-ле аргаларын хер-еген, чон ортуңа сымчыл чадаш, салгытга сымас сары-кунуусу шы-каш, улчумалдап чоруп бээр болуп ийик. Бистин фельетону-уңу ма-дыр болуп база каш мындыг салым-чаланың чыгып келген кижиле-де бол-гай.

Кымыл ол кынам? Ол дээр, То-жунуң Азас кыңаа магазининиң эр-гелекчиди турган Татьяна Степанов-на Салы-дур. Алыр-Бекжиг суурда оңу танымас кижиле-де чок. Оң-биле чон чүте салгытга эвес, хей-иниңиңиң эске-лаа черлеринге укажырып тур-ган. Алыр, алыр, бала далажы бер-ливи шыкшап, оң «намары-биле» какгы таныжып, ажи-л-херөөң, ары-нуурун сайгарышталыңар.

1960 чыла Маады биле Татьяна Салылар Току районуга келгенер. Алаа арга-мыш камгалачкыч бооп, бистин колхозга турмуш бээр, (иненен устул чыла калыр эвес) Татьяна Степанованы колхозтун уругулар ажи-салыма поварадын каан. Мөң-шымар мага-бөттүг, сөйлөс сөзүңе «бурадиди», туста ме-ге, тураа уаңи, кижини ортууң намы-лыг шак ол херээңиниң килеңгел-де дүрүңчүг арындаш, кижиле дээр берсе салам чурурунда ашаа кижини коргор дээрини улус эскерип эгелеш. (Оң шаажымын чангыс эвес улаа көргөн-не чүе боор оң). Оңу Татяна болу боду билер, ичкангаш эрге-чагырганын хойбуларын улаа күштөдирип, ашаанын бажынга ба-зып, тейинге тедө берген.

Кады амырдап турган өөрүн ажи-бак сөйлөргөндө эртекш, күжүр Танымын бажы эгеттенип, сула сал-дынып барган: аш-чемин бажыны-че дажылаар, ажинынга эа-хары-салга чок чоруктун барымааларын тургулаң. Улаваанда ол ажинында үндүрүктен. Чогуур түннелди кылыр туржук, Тая улам «кажарал», улус-тун кошмак талаларын ажиып бил-лер «эртеми» улагаткан. «Чыгкан тене асыкче ханмыл кирген» дээң ышмак, Танымын күлээ-болды тоол-домакта чүе дег айлажып турган. Оңу Азас школазынын ажи-ажи эргелекчилериниң томулаан. «Бот баш миннир, школа директору тооп көр-бес, башкыларга хуңдук төк» дитиш, хура-сулаага көмөч алы-п туура-туура, Тая аңаа база үр болбай чаштай берген. Өөреникчи-лерге бээр дээң чамдык алганы 20 кг огурун «хоблааң» барганы база илерээң.

Ажылың «үнеңи» билер Тая Салы аар-саар чүе кааа кылыр ийик. Эгитип үнөш шилеп, үр уе-ма нагаанын келген (колхоз ажи-лыңче ол безин көрүмзөң-даа). А «кыла карага» Тая аңаа «шын сал-ба» чүе-де болгай. Оңу ичкенде, дүлгээңиң чамы дойдуп, ары дурутулуп көр «уругу» ийиан. Ол-ла бажычалап амырдаан Салы Ма-дымын эскиттө-чөтүп, эл-хер «ки-жидиң» эгелээр! Дружиниктер че-

де бээр, тулдуур харылааш олур-ар, аас-дым элгир-лаа, арын-иңу-рун болзаар эвес... Ол-ла ичкан ма-натынын турла, «аас-кеңиң» утул-кың: колхозтун хей бижыар чери-че оңу чалаан. «Кылың чажы-рарга төстү бээр» дээр шыкшаң-гай, ол бот-тогулар, улус куду көр-аажымын чажырып шылаван. Ажи-лында база үер укажурга таварыш-канын.

Татьяна Салынын эң сөзүгү «дү-жүлгөң» — салгыт болган. Чогуу ка-чап чүе ийик, оңу Току районуу салгытмыдап каан. Ол улам тогу-нуп, болуп чүе-лаа күш тепес ку-чүтүн анымып кылыр болуп «чо-та бараалгап» кирипкен. Болуп барык-ла «кожай» чыгып кыдыр са-нап, шөлөөң ажиында ашаа са-дымга тургулчу хелелдеш, арга-жымыс сундукканы киткел, болу-га чок таныш-көрүштү мөөңини ту-руп берген. Кижилерини уураалы-как ийи бөлүккө чарып алган. Эрге-дүлгээңиң улус кээрге эелдек-ви-лөң чачнап, чашпаалар чыгып, хо-вар дээң чүеңи артык ажиңтен чажы-рып бээрине челип, колхозчу бө-дүн чөңө хийир-кылаң көөр, оңи келерге, са чачаттыңар — бот чорук эскертимең аргакан. «Жомо-мочу проектор» — даа чурулуп, колхозтун баштаар черинге-лаа а-жы-сөзүн берип шаг болган. Оңи төлөп чок чоруктарын тугаалаар болза, ырак херек. Чангыс чикек: 1964 чылдын чазымында школа баш-кымы С. Шожу ажи улаа салгы-жымын бажынынга чедө бээр, аа-накайың-на ашаа, чурурунда чери-неге таварышкан. Соода каап, «Шожу мени эгитп турду» деп ажи-ластап, арын-бажын хан күчүк кы-лып алгаш, эң-хуурунгу суңига чедир чаргылажып, «сулаң кургап үнөң» чери бар. Херек кырында, С. Шожу оңу хөрүп, жүрү-чөвүн чугаалап турган чүе-дир.

Хей-иниңиңиң херекчилер кыла-туураанда ажилаар, хүлээлгелди ажиыны болуңуң хулаа херээ дег көр чорук чоруту улагат-улагатса, барык чачыл болган. Туураанда ажилаар, туураандаа хаап каар — бир-ле хуу салгыт дег. Чикек: эртекш чылың октябрь 22-де дүңкенин бир шакта танымында канды-лаа чөпшээрел чок ажиың, арга-лары салгылап, а ол-ла айын 24-те чыла-лаган чок черге салдым хаап кааш барганы балыткыл бо. Шак бо хы-мыр «эңиң» уруктуг ажиынын түннелди Алыр-Бекжиг суурун чүрттаткылары кара албан-биле ра-йон төвүндө аш-чем салдып шу-дуз чоруктарга улаа-дараа тавар-жып турган.

А Таянда чүе боор, «кылаң-кара-ны» пактап, тоор естип кижиле-де чок, «суулуз чокка сула чачнап» орап болгай. Кылып болбас чүеңи бо чырык өрөмчөйлө чок дээринге

М. МАНЗАЙ-ОД.

«Совет Тына» колхоз.

Редакторнуң ораканчымы

Д. О. БЕГИН.

ТЕЛЕГРАФ МЕДЭЭЛЕР, ДАМЧЫДЫП ТУР

„Төөгүлүг сорулгалар“

БЕРЛИН. (СЭТА). «Совет Эвилели коммунизмин тургустурун төгүтүп сорулгаларын шунтирлеп турар» — ыңдыг улук эгедер-биле «Нойес ой-чала» солун СЭПТ ТН-иң Плену-муну болуп артек дугайында тө-дөргай дыңгалдыгын парлап үндүр-ген. 1966—1970 чылдарга СССР-нин улус ажи-агынын хөгжүлери-нин беш чыл планынын таламы-биле СЭПТ-иң XXIII съездинин Дирек-

тиваларын төдөвилелин кол көргүзүлгелерин солун онзаап дөм-дөргөп турар.

СССР-нин улус ажи-агынын хөг-жүлдерин чаа беш чыл планын бот-тадылар чорук «делегейте улук ужу-дузалап болур болгаш бүтү ре-волоттук күштөрини бижыгарын хандырып деп, «Нойес Дойчланд» со-лун дөмдөгөп турар.

Дидим план

ЛАГОС. (СЭТА). Нигериянын чазааны «Морнинг пост» дээр солуну СЭПТ ТН-иң Пленумуну дугайында дыңгалдыгын «Совет хамаатылары-нын эрге-ажыктары дээң дидим план» деп эге-биле парлап үндүргөн. Пленумун чүдүлүг деп санааны беш чыл планынын таламы-биле Директи-валарын төдөвилели совет улустун амырлар дегемини улу-биле көдүр-ерип көрүп турар. Совет Эвилели капитализм-биле экономиктиг чарышка чаа белик сорулгаларын челип алыр дугайын ол төдөвилел чугаалап тур-гар деп, «Морнинг пост» дөмдөгөп. Чаа беш чылда чик болгаш аш-чем үлөтүрүкчү продукцияны бүдүрүп үндүрерин 40 хуу көвүдөдирин айтканын солун дөмдөгөп турар.

ВДР-же чаа халдаашкыннар

ХАНОЙ. Февраль 23. (СЭТА). Аме-рик укаң чүдү Вьетнамин Дээңи коммундизмин Харылааа төлө-чери Вьетнама хайгаарал болгаш контроль таламы-биле Делегей ком-миссиянга чагаа чорудуп, дайы-ның ол үлгүлелерини шынгын бу-руу шапкан болгаш аңаа уура-ла-нышкыны илгерилеш. ВДР-же удуз агаардан бүтү халдаашкын-нарын болгаш дайынын өскө-лаа үл-гүлелерин чугаа чокка соксадырын, Вьетнам таламы-биле 1954 чылдын Женева дугурулгаларын хүндүлөп көрүп болгаш шынгын сагымын АКШ-тын чазаандан Харылааа төлө-чери негээң.

ВДР-НИҢ АГААРЫНГА АҢДАРА АТКАН

ХАНОЙ. Февраль 23. (СЭТА). То-дөргөткөң-биле алырга, Соңгу Вьет-намин агаарыга февраль 18-те дөрт америк реактивтик самолётту аңдара аткан деп, Вьетнам информэ-

агенттели дыңгалып турар. Мыч-кангаш ВДР-нин агаарыга аңдара аткан америк самолёттарын ийги-саны 883 четкен.

Интервентилерин чидиргелери

ХАНОЙ. Февраль 23. (СЭТА). Бир ай иштинде, январь 9-тан февраль 9-ка чедир, Мунуу Вьетнамин Хосталга армиянын дайычыллары болгаш партизанын Мунуу Вьетнамын ажи-а-бүрү районнарыга 6458 аме-рик, мунуу-көрей болгаш австрали солдаттарын чок кылган, балыглаа-аы туулуп алган. Мунуу Вьетна-мин партизанынын Хосталга аген-тисиниң дамычынын барыма-ла-

лаш, ол дугайын дыңгалышаан. Вьетнам информэ агентисиниң ай-тып турары болза, ол-ла уеде Мунуу Вьетнамын патриотчу күштөри ажи-а-бүрү хеприлг 276 самолётту аңдара аткан болгаш чер кырынга уурулчак чок кылган, 86 шериг маши-наларын уураң, дайынын 105 мил-лиметр хемчээлгү үш артиллерия болгашын чыскаалды үндүргөн.

Кырырын оожумнодып болур

Чамдык кижилер боттары-ла, кы-рырын дүргөлдөп, назымын кы-скалып турарлар. Ийик кижилер арага ижил чачыга берген болгаш аргалаар чорудуңа адырларын оралдашпа болур. Эки дымтангыла — ол дээр, тоотур чөмөңгөш, ди-нан кырынга бектелин чыдары ол деп санаар кижилер чазып турарлар. Ийик дымтангыла чүтүлө хора че-дир. Ийик чөмөңгөш дайып шир-гөри оожумнап, организмге дай-ымышын сайгарыгазын ажиы буудалыр. Үс, чат аймаа көвүдээр. Кырымын шуут соксадыр чө-лө бодуңуң, мычала-даа, оң чоо-

РЕСПУБЛИКАНЫ САНИТАР-ЧЫРЫДЫШЫН БАЖЫНЫ.

шулаашкынын оожумналып болур. Бо таламы-биле күш-культура: ар-тегги сула шимчээшкенин кылы-ры, чага болгаш хаактыг агаар-лаашкынар, тарымал салгы ажаар ажилаар дузалап болур. Кижини боду-нун амырларынга хемчээлин ар-тир хей чөң чирин, таапшымы, ара-ганы ажилаарын уаукаары чүтүлө. Эртен-не соок сугу кырыңе кут-турар азы бүтү мага-бөттү ол пө-сө-биле дүрбүтүр. Чүртүп турар өрээңи тургулчу агаарларды херек.

Киноэкраннарда

«ЗЗП КЕЛ, БЕАТА!» деп кинону көрүңер.